Bujtás László Zsigmond

Könyvkiadás, pénzbefektetés és diplomácia – Kolosvári István, Apafi követe Hollandiában (1684–1686)*

Studiorum meorum magistro,
Valentino Keserű

A török sereg 1683-ban Bécsnél elszenvedett veresége után formálódó nemzetközi törökellenes szövetség láttán Apafi Mihály fejedelem kísérletet tett rá, hogy megszerezze Európa protestáns hatalmainak támogatását ahhoz, hogy Erdély a török Magyarországról való kiűzése után kialakuló majdani európai erőtérben megőrizhesse szuverenitását. A brandenburgi választófejedelemhez, Hollandiába és Angliába Kolosvári István (1649–1717) nagyenyedi professzort küldte követeként, aki korábban Hollandiában tanult[1] és Angliában is megfordult,[2] majd 1679-től a kollégium tanára volt.[3]

Kolosvári küldetésével kapcsolatban Bod Péter a következőket jegyezte fel: „Mikor az Erdélyieknek állapotjok a' Napkeleti es Napnyugoti Tsaszaroknak hadakozasok által meg-nehezedet volna, az Erdelyi Fejedelemtől, és a' Réformátus Státustól küldetett ez Követségbe a' Brándenburgiai Választó-Fejedelemhez, és a' Belgiumi[4] Felséges Ordókhoz,[5] hogy azok vennék múnkában Erdélynek a' Vallásra nézve jó móddal a' Felséges Austriai Házhoz való hajlását 1685-dik Eszt. ben. Járt abban két Esztendőkig; mitsoda haszonnal vagy kárral, semmi ollyas nyoma nem látszik".[6]

A kortárs Bethlen Miklós, aki Bodnál jóval tájékozottabb volt, *Önéletírás*ában határozott, lesújtó és feltételezhetően szubjektív véleményt formált Apafi követének külföldi tevékenységéről: „Kolosvári István két esztendei chimerica[7] követségből, Berlin, Hága, Londinumból hazajövén, noha oda fel azt javallották a mü lelki atyánkfiai, hogy ante victoriam[8] kössük meg a békesség és status csomóját Bécsben: ekkor Teleki parancsolatjára vagy hallgatott vagy hazudott. Pudeat

* E közlemény a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesülete alkotói támogatásának és a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj által 2010-ben biztosított kutatási lehetőségnek köszönhetően jött létre. Szintén köszönettel tartozom Gömöri Györgynek és Jankovics Józsefnek hasznos tanácsaikért és értékes észrevételeikért, valamint Bartók Istvánnak a regeszták alapjául szolgáló latin szövegek fordításának gondos és alapos lektorálásáért és a többi szövegben előforduló problematikus latin szavak és kifejezések feloldásában és értelmezésében nyújtott segítségéért.

1 Bozzay–Ladányi, 2007. 136, 193, 252.
2 Gömöri, 2005. 34, 61.
3 Életrajzát ld. Bod, 1766. 155–160.
4 Hollandia korabeli elnevezése
5 ordókhoz = rendekhez
6 Bod, 1766. 156.
7 chimerica = rejtélyes, talányos, kérdéses
8 ante victoriam = a győzelem előtt, vagyis Buda visszafoglalása előtt

theologum;[9] soha mai vénségemig meg nem tudtam tanulni, mint s kivel tractált[10] az ecclesia[11] pénzén, hanem ha Utópiában Morus Tamással."[12]

Kolosvári külföldi tevékenysége németországi vonulatának megismeréséhez Koncz József járult hozzá azzal, hogy még a 19. század végén közölte a professzor Berlinből Apafihoz és Teleki Mihály kancellárhoz írt leveleit.[13] A brandenburgi választófejedelem, Frigyes Vilmos udvarában folytatott diplomáciai tárgyalásai eddig kevés figyelmet kaptak,[14] annál többet foglalkozott a szakirodalom ottani leveleinek azokkal a részeivel, amelyek az erdélyi használatra Hollandiában nyomtatandó Bibliára vonatkoznak.

Az erdélyi országgyűlés már 1683-ban határozatot hozott arról, hogy az ország számára új Bibliát kell nyomtatni, mivel a korábban nyomott példányok már elfogytak. Úgy határoztak, hogy a Szentírást Hollandiában nyomtattatják ki. Apafi ennek nyomán úgy döntött, hogy a kiadás fedezeteként az erdélyi református egyház által biztosított 2500 aranyforintot utalják át Amszterdamba. A kinti munkálatok megszervezésével és lebonyolításával a követként amúgy is Hollandiába induló Kolosvárit bízták meg, aki csak Berlinben értesült arról, hogy Tótfalusi Kis Miklós – saját költségén – már javában nyomtat egy magyar nyelvű Bibliát. Apafi bizalmasa az erre vonatkozó híreket folyamatosan továbbította haza, ahol tudósításai nagy visszhangot váltottak ki. A Biblia nyomtatásáról tudósító levelei a Tótfalusi-szakirodalom egyik alapforrásává lettek, elsősorban azért, mert a hozzá kapcsolódó iratokkal együtt jól dokumentálják azt a folyamatot, amelynek során Erdély politikai és egyházi vezetői kezdetben megdöbbentek, majd Tótfalusi nekik írt leveleinek köszönhetően elfogadták, végül támogatták a nyomtatás alatt levő mű befejezését. Ennek az lett a következménye, hogy Kolosvári küldetésének egyik célja megszűnt, viszont ebből adódóan új feladatként gondoskodnia kellett az Amszterdamba kiutalt és időközben feleslegessé vált pénz kinti befektetéséről.

Az enyedi tanár személye iránti, előbb említett élénk érdeklődés ellenére sem történt még meg hollandiai tevékenységének feltárása, ezért e helyütt teszem közzé az Apafi bizalmasának követjárására vonatkozó magyarországi, erdélyi és hollandiai dokumentumokat abban a reményben, hogy hozzájárulhatnak küldetésének tárgyilagos megítéléséhez.

Az eddigi – logikusnak tűnő – elképzelések szerint Kolosvári Németországból érkezett Hollandiába, onnan átment Angliába, majd Hollandiából visszatért Erdélybe. Hollandiai tartózkodásának kronológiájára eddig két közvetett és két konkrét adat állt rendelkezésünkre. Egy Berlinből 1684. szeptember 8-án Teleki Mihály kancellárnak írt levelében az áll, hogy tervei szerint napokon belül elindul Hollandiába.[15] Apafi utasításának megfelelően a Biblia kiadására szánt pénznek az év karácsonyára kellett Amszterdamba érkeznie,[16] ami azt jelenti, hogy Kolosvári megérkezése is körülbelül ekkorra volt tervezve. 1685. március 31-én levelet

---

9 pudeat theologum = szégyellheti magát a teológus
10 tractált = tárgyalt
11 Az erdélyi református egyház.
12 V. Windisch, 1955. I. 354.
13 Koncz, 1886, 1887.
14 Berlini leveleiből idéz Szádeczky, 1901. 434; R. Várkonyi, 1984. 174.
15 Koncz, 1887. 222.
16 Szilágyi, 1894. 379; Jakó, 1974. 297.

írt Telekinek Amszterdamból,[17] majd ugyanazon év május 23-án ugyanott megkapta Willem Anslaar (1633–1694) református lelkész elismervényét arról, hogy az utóbbi átvette tőle megőrzésre a Biblia kiadására szánt pénz amszterdami befektetését igazoló kötelezvényeket.[18]

Kolosvári eddig ismeretlen, Hágából, 1685. október 23-án Apafihoz írt leveléből kitűnik, hogy Hollandiában több mint két hónapig foglalkozott a pénz biztonságos befektetésével. Egy másik, szintén ismeretlen hollandiai feljegyzésből pedig az is megállapítható, hogy az összeget az év május 8-án fektette be. Ez azt jelenti, hogy március 8. előtt már Hollandiában kellett lennie. Ennél többet, vagyis hogy 1684 szeptemberének vége és 1685 március eleje között kellett Hollandiába érkeznie, a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján bizonyosan nem állíthatunk, annak ellenére sem, hogy a szakirodalomban különböző dátumok vannak forgalomban odaérkezésének időpontjáról.[19] Az, hogy itt közlendő megbízólevele csak 1685. január 20-án készült el, két dolgot jelenthet. Az egyik, hogy korábban említett terveinek megfelelően már 1684 szeptemberében elindult Berlinből Hollandiába, és ottléte első hónapjait a Biblia kiadásával kapcsolatos tárgyalások kötötték le, amiről az otthoniak tudtak, ezért küldték meg számára csak később a megbízólevelet. A másik lehetőség az, hogy terveivel ellentétben csak 1684 végén érkezett Hollandiába, amiről az otthoniakat tájékoztatta, és akkor kérte meg a megbízólevelet.[20] Mivel – mint később lesz róla szó – a Biblia-kiadás ügyében többekkel is találkozott, joggal feltételezhetjük, hogy 1684 végén, 1685 elején már Hollandiában volt.

Ami Apafi küldöttének diplomáciai megbízatását illeti, a fejedelem egy 1685. január 20. után Kolosvárihoz intézett, eddig csak részben közzétett leveléből kitűnik, hogy a pénz befektetése után Apafi utasítására vissza kellett térnie Berlinbe, ahonnan saját beszámolója szerint csak a brandenburgi választófejedelem biztatására tért vissza Hollandiába. Ennek fényében már érthető, hogy utánaküldött megbízólevelét a Staten-Generaal, a holland parlament miért csak október 27-én tárgyalta. Tudósítása megírásakor már hat hete volt Hágában (vagyis 1685. szeptember 11. körültől), oda pedig egy hathetes időszak után érkezett, miután Hamburgból elindult Hollandia felé, de a tengeri viharok hátráltatták útjában, ami azt jelenti, hogy a német kikötővárost legkésőbb július 31. táján el kellett hagynia. Mivel a fejedelemnek írt, addigi útját összefoglaló levelében nem szól arról, hogy eljutott-e Angliába, ahová egyébként megbízólevelet is kapott,[21] sőt a katolikus II. Jakab trónralépését mint angliai útját akadályozó tényezőt említi, további kuta-

---

[17] Gömöri, 2002. 525.

[18] Herner–Keserű, 1985. 95.

[19] Koncz közleményében kétszer is tévesen jelent a meg a levelek dátuma: „7 Fbris" és „8 Fbris". Dézsi a „Fbris" rövidítést februárnak értelmezte, ezért azt állította, hogy Kolosvári 1685 februárjában még Berlinben volt, és csak akkor indult Hollandiába (vö. Dézsi, 1899. 76.), jóllehet az eredetiben (MOL, P 1238, 15. doboz) "7 7bris" és „8 7bris", vagyis szeptember 7. és 8. áll. Jakó forrás megadása nélkül azt állítja, hogy Kolosvári 1684 októberében vagy novemberében érkezett Amszterdamba (vö. Jakó, 1974. 21.). Molnár azon a véleményen van, hogy Apafi követe 1684 késő őszén érkezett a városba (vö. Molnár, 2002. 115.).

[20] A számára kiállított iratokat a berlini udvaron keresztül küldték meg neki, és útjáról a református államok bécsi követeit is tájékoztatták. Az ezzel kapcsolatos levelek fogalmazványait ld. MOL, P 1238, 17. doboz.

[21] MOL, P 1238, 17. doboz.

tásoknak kell tisztázniuk, hogy az 1685. május 23. és július 31. közötti időszakban valóban járt-e a szigetországban.[22]

Kolosvári egy másik ismeretlen, már hazatértében Bécsből, 1686. április 20-án kelt, Telekinek címzett levelében azt is megemlíti, hogy Hollandiából az év január elején indult hazafelé, ami azt jelenti, hogy nem sokkal azután hagyta el az országot, hogy a holland parlament az év január 4-én határozatot hozott megbízólevele ügyében. Sőt, az enyedi professzor leveléből az is kiderül, hogy második hollandiai útja után hazafelé *harmadszor* is útba ejtette Berlint.

A magyarországi, erdélyi és hollandiai dokumentumok egymást támogatva tehát arról tanúskodnak, hogy Apafi követe – az eddigi elképzelésekkel szemben – *kétszer* járt Hollandiában, és míg kintléte első szakaszában a Biblia-kiadás ügyével, majd a feleslegessé vált pénz befektetésével foglalkozott, addig diplomáciai küldetését csak második útja alkalmával volt alkalma teljesíteni.

A Biblia nyomtatására kapott megbízása kapcsán Kolosvári és Tótfalusi Kis útjai szükségképpen keresztezték egymást. Az eddigi feldolgozások olyan képet rajzoltak az enyedi professzorról, mint aki körültekintően, magát az otthoni utasításokhoz tartva és – hivatalos megbízással rendelkező személyként – rendkívül határozottan járt el az ügyben.[23] Mivel az ezzel kapcsolatos amszterdami munkálkodására nem állnak rendelkezésre források, eddig csak – a magát nyilván sértve érző – Tótfalusi Kis azon közlésére kellett hagyatkoznunk, miszerint Apafi bizalmasa megzavarta munkájában, „egybegyűjtötte ellene az amszterdami consistoriumot", vagyis az ottani református egyházközség tanácsát, hogy beszéljék le a Biblia nyomtatásáról, sőt a Hollandiában tanuló magyar diákok révén arra próbálta meg rávenni, hogy hagyja abba a munkát.[24] Mivel nem tudjuk, pontosan miről tárgyalt Kolosvári az ottani lelkészekkel,[25] és ezenkívül mit tett még, nem állapítható meg, hogy ellenséges szándékkal járt-e el. Már említett, Amszterdamból, 1685. március 31-én Telekihez írt leveléből mindenesetre az derül ki, hogy voltak olyanok is Amszterdamban, akik sajnálták, hogy a Biblia nyomtatására Erdélyből kiindult kezdeményezés meghiúsult. Hogy az amszterdami lelkészek nem voltak egységesek a Biblia nyomtatásának kérdésében, azt az is mutatja, hogy amikor Tótfalusi Kis korábban ezzel kapcsolatos terveiről beszélt nekik, és közölte velük, hogy csak kétszáz tallérnyi pénze van, először megpróbálták lebeszélni,[26] viszont később anyagilag is támogatták.[27] Fennmaradt Kolosvárinak egy ugyanaznap a fejedelemhez írt, eddig szintén kiadatlan levele is. Ebből és a Telekinek írtból is az tűnik ki, hogy Apafi követe némileg rezignáltan, mondhatni keserűen, de mindenképpen fegyelmezetten vette tudomásul a fejedelem

---

[22] Jakó forrás megadása nélkül azt állítja, hogy Kolosvári 1685. június 10. után, vagyis azután ment Angliába, hogy Tótfalusi Kis befejezte a Biblia nyomtatását Amszterdamban. (Vö. Jakó, 1974. 21.) Gömöri György felvetette annak lehetőségét, hogy az enyedi tanár az év májusában, esetleg Kaposi Juhász Sámuellel együtt járt Angliában. Vö. Gömöri, 2002. 524–525.

[23] Dézsi, 1899. 67–80; Jakó, 1974. 19–21; Molnár, 2002. 111–116.

[24] Haiman, 1987. 44–45.

[25] Az amszterdami református egyházközség levéltárában nincs nyoma annak, hogy az egyházközség tanácsa az ügyet formális ülésen tárgyalta volna. (Vö. Jakó, 1974. 453; Haiman, 1987. 147; Molnár, 2002. 115.)

[26] Haiman, 1987. 124.

[27] Jakó, 1974. 309, 313, 474.

parancsát, miszerint ő már ne nyomtasson Bibliát, és az így feleslegessé vált pénzt fektesse be.[28] E két adat további források előkerüléséig tehát új adalékokkal szolgál az enyedi tanár alakjáról eddig alkotott képünkhöz, és óvatosságra kell hogy intsen szerepének megítélésében.

Ugyanebben a levélben Apafi bizalmasa még arról is beszámol, hogy a fejedelemtől kapott megbízása szerint körültekintően utánajárt annak, hová fektessék be a Biblia nyomtatására szánt pénzt. Csak annyit árul el, hogy tájékozódásképpen „egy nehany becsületes nagy emberekkel" beszélt, de nem említi meg Anslaar nevét, aki – más forrásból tudjuk – a befektetett pénz gondnoka lett. Egy hazatérte után öt évvel, 1691-ben írt, ismeretlen címzettnek szóló levelében – visszaemlékezve a pénz befektetésével kapcsolatos próbálkozásaira – Kolosvári viszont már megemlíti a lelkész nevét, mint akinek kiemelkedő szerepe volt a tranzakció lebonyolításában.

Anslaar nevét már Bod Péter feljegyezte, anélkül azonban, hogy foglalkozását megemlítette volna, és jóllehet a szövegösszefüggésből sejthető volt, hogy egy lelkészről van szó,[29] a 19. és 20. század szakirodalmában mégis „bankárrá" avanzsált,[30] és csak 1985-ben kapta vissza eredeti foglalkozását.[31] E tévedéssorozatnak az is oka lehetett, hogy a szakirodalom eddig még nem tisztázta, miért éppen ő egyengette a tranzakció útját.

Magától Kolosváritól tudjuk, hogy Berlinben kapta a hírt, miszerint az erdélyiek addigi hollandiai összekötője, Bernard Somer – szintén amszterdami lelkész –, a gályarabszabadító De Ruyter admirális veje, meghalt.[32] Újabb összekötőként Theodor Craanen (1621–1688) leideni orvosprofesszort adta meg, ami azt jelenti, hogy Anslaar neve akkoriban nem merült fel az erdélyiek kapcsolattartójaként. Amszterdamba érkezve Apafi bizalmasának küldetése egyik céljából adódóan szükségképpen kapcsolatba kellett lépnie az ottani lelkészekkel, akik között Anslaarnak nagy tekintélye volt, és történetesen Johannes Coccejus (1603–1669), a 17. század egyik meghatározó teológusának lányát vette feleségül. Apósának közismerten sok magyar tanítványa volt, akikről Coccejus veje egy levelében már 1665-ben, tehát jóval Kolosvári Amszterdamba kerülése[33] előtt említést tesz.[34] Apósa révén nyilván találkozott annak tanítványaival is, így nem lehet véletlen, hogy az enyedi professzor az ottani lelkészek közül éppen vele ismerkedett meg.[35] Anslaarnak a Kolosvárival való találkozás után sem szakadtak meg kapcsolatai Erdéllyel: ő kezelte a befektetett pénzt annak

[28] Apafi korábban említett, 1685. január 20. után keletkezett leveléből eddig csak a nyomtatás előkészületeinek leállítására és a pénz befektetésére vonatkozó utasítás látott napvilágot. Vö. Herner–Keserű, 1985. 95.

[29] Bod, 1766. 133.

[30] Pokoly, 1904–1905, V. 226; Koltay-Kastner, 1954. 289; Jakó, 1974. 472.

[31] Herner–Keserű, 1985. 95. Ld. még Haiman, 1987. 147.

[32] Koncz, 1887. 231.

[33] Anslaar 1681-től szolgált lelkészként Amszterdamban. Vö. Lieburg, 1996. 8.

[34] Asselt, 1997. 74.

[35] Anslaaron (és az 1684 júniusában elhunyt Someren) kívül még két olyan korabeli amszterdami református lelkészről tudunk, akiknek voltak magyar kapcsolatai. Cornelis Danckerts (1620/24–1693) és Balthasar Bekker (1634–1698) a megszabadított gályarab prédikátorok 1676 őszén Amszterdamban járt küldöttségével találkozott. Vö. Miklós, 1919. 92; Bujtás, 2004. 256.

hazahozataláig,[36] Bethlen Miklós Amszterdamban járó fia, Mihály is felkereste 1693-ban,[37] sőt az sem kizárt, hogy miután Craanen 1685-ben a brandenburgi választófejedelem udvarába kapott meghívást,[38] ő lett az erdélyiek hollandiai összekötője.[39]

Az 1691-ben keletkezett, ismeretlen címzetthez szóló levél fontos dokumentum, nemcsak azért, mert megvilágítja Kolosvárinak a pénzügyi tranzakciót illető alapos előzetes tájékozódását, amelyet Anslaar segítségével folytatott annak érdekében, hogy a pénzt biztonságos helyen fektessék be, hanem azért is, mert korabeli magyar szerzőktől nem tapasztalt, egyedülálló részletességgel mutatja be Amszterdam – a világ akkori pénzügyi központja – pénzügyi életének a kívülálló számára zavarba ejtő lüktetését és veszélyektől sem mentes lehetőségeit, valamint adalékokkal szolgál a befektetett pénz további sorsához is.

Kolosvári számára szerencsés volt az Anslaarral való találkozás, mivel a lelkész ismerte a város pénzügyeit, hiszen számlája volt a Wisselbanknál, a legjelentősebb amszterdami banknál, ezenkívül betétje volt Amszterdam város kincstárnokainál is. Mivel a Wisselbank betét ellenében csak átutalási folyószámlákat vezetett a készpénzforgalom kiküszöbölése érdekében, de nem vagy csak nagyon csekély kamatot fizetett,[40] és a városban nem volt olyan bank, amely takarékpénztári funkciót is betöltött volna, logikus választásnak tűnt a pénzt a város kincstárnokainál befektetni, hiszen azok a város kiadásainak finanszírozására szívesen vették be a pénzösszegeket, kötelezvényt adva azokról, amelyeken feltüntették az éves kamatot.

Ami Kolosvári István követségének diplomáciai részét illeti, az itt közlendő hollandiai források keveset árulnak el az általa folytatott tárgyalások mibenlétéről. Craanennek Leidenből, 1685. július 13-án Apafihoz írt, eddig figyelemre nem méltatott leveléből kiderül, hogy a professzor felajánlotta szolgálatait a fejedelem követe hágai tárgyalásainak és Orániai Vilmossal, Hollandia helytartójával folytatandó megbeszéléseinek előkészítésére. Miután Kolosvári 1685 októberének végén átadta megbízólevelét, az ügyet kiadták az ottani parlament külügyi bizottságának, a végleges határozat viszont csak több mint két hónap múlva, 1686 januárjának elején született meg. Mivel a holland parlament Apafinak írt udvarias hangú válaszlevele vajmi kevés konkrétumot tartalmaz, a háttérben zajló informális tárgyalásokról viszont a hollandiai források hallgatnak, a megbeszélések tartalmáról igazából Apafi követének a fejedelemhez és Telekihez írt beszámolói szolgálnak információval.

Kolosvári tevékenységének megítélése szempontjából különösen fontos az 1685. október 23-án Apafinak írt levele, amelyből kitűnik, hogy Erdély kérdése a legmagasabb szinten volt megbeszélések tárgya: az enyedi professzor tárgyalt Gaspar Fagellel (1634–1688), Hollandia (mai fogalmaink szerinti) miniszterelnökével, és tervbe volt véve egy találkozója Orániai Vilmossal, akit később III. Vilmos

---

[36] Bod, 1766. 133.

[37] Jankovics, 1981. 44.

[38] Noack–Spett, 1997. 96.

[39] Az egyik, elhunyta alkalmából megjelent nekrológ szerint Anslaar „sokat tett a pfalzi és erdélyi egyházakért". Vö. Alphen, 1694. 49. Erdélyi kapcsolatainak más vonatkozásait további kutatásoknak kell tisztázniuk.

[40] Nieuwkerk, 2009. 80–81.

néven angol királlyá koronáztak, és Apafi fiának gyámja lett. Ha összevetjük a fejedelemtől kapott megbízólevele hágai tárgyalásának időpontját (október 27.), a Telekinek írt levél dátumát (október 1.), amelyben az áll, hogy ígéretet kapott arra, hogy a parlament meghallgatja, és a fejedelemnek írt levél dátumát (október 23.), akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Kolosvári már jóval megbízólevelének hivatalos átnyújtása előtt informális tárgyalásokat folyatott, méghozzá a legmagasabb szinten.

Ugyancsak fontos információkkal szolgál Apafi követének útközben hazafelé, Bécsből, 1686. április 20-án Telekihez intézett levele, amely arra világít rá, hogy az udvarias válaszlevél ellenére Hollandia a háttérben sokat tett a szuverenitását megőrizni kívánó Erdély törekvéseinek támogatására és az ezt elősegítő nemzetközi akció összehangolására. Kolosvári szerint Orániai Vilmos Erdély ügyében levelet írt a császárnak, tanácskozott a hágai császári követtel; holland tágyalópartnerei azt ajánlották, hogy Svédország is járjon közbe Erdély érdekében a császárnál, ezzel párhuzamosan pedig Apafi is vegye fel a kapcsolatot a svéd királlyal; bécsi követüket visszaküldték állomáshelyére és írtak konstantinápolyi követüknek is, hogy kövesse figyelemmel Erdély sorsának alakulását, közben pedig tartson kapcsolatot Erdély portai követével.

Egy szintén újonnan feltárt irat, II. Hendrik Casimir (1657–1696), Friesland tartomány helytartójának 1686. január 24-én Apafihoz írt levele arról tanúskodik, hogy az enyedi professzornak az eddig említetteken kívül volt még egy mindeddig teljesen ismeretlen megbízatása is: mielőtt elhagyta Hollandiát, fel kellett keresnie Frízföldet, hogy átadja a fejedelem üzenetét, ami – bár a levélben csak utalásként jelenik meg –, minden bizonnyal megegyezett hágai tárgyalásainak céljával: támogatást szerezni Erdély státusának biztosítására. A dokumentum újdonsága még az is, hogy bizonyítja: Johannes van der Waeyen (1639–1701) franekeri teológiaprofesszor személyében Frízföldön is volt Erdélynek összekötője. Neve ugyan eddig is ismert volt a magyar-holland kapcsolatok történetéből, de csak mint olyan tanárként, akiket magyarországi és erdélyi diákok nagy számban kerestek fel. Mivel tanári állása mellett bő tíz éven át a helytartó titkos tanácsosa is volt, így rendkívüli befolyásra tett szert,[41] így nem lehet véletlen, hogy Kolosvári Apafi üzenetének közvetítésére éppen hozzá fordult.

Ha csak a holland parlament semleges hangú válaszlevele alapján akarnánk megítélni Kolosvári útjának eredményességét, akkor igazat adhatnánk Bethlen Miklósnak, aki kérdésesnek tartotta Apafi bizalmasának külföldi tevékenységét. Ha viszont figyelembe vesszük, hogy Hollandia 1685 márciusában arra utasítja Bécsbe visszaindulni készülő követét, hogy a többi protestáns állam bécsi követeivel együttműködve támogassa Erdély ügyét, akkor azt kell mondanunk, hogy a fejedelem követének kiküldésével elérte célját, felhívta Hollandia figyelmét törekvéseire, és Hollandia nemcsak bécsi követe révén kívánt lépéseket tenni Erdély ügyének támogatására, hanem a fejedelemség követe révén tanácsokkal is szolgált egyéb diplomáciai akciók lebonyolítására.

Kolosvári kiküldése tehát ebben az értelemben nem volt hiábavaló, igaz, leveleiből érződik némi tétovaság és a kezdeményezőkészség hiánya, és az sem vált az ügy előnyére, hogy megbízólevelét csak másodszori nekirugaszkodásra, kiadása

[41] Pályafutására és politikai súlyára ld. Sluis, 1994.

után háromnegyed évvel tudta bemutatni Hágában, így csak akkor kezdhetett komoly tárgyalásokat befolyásos személyiségekkel. Mentségére szolgáljon, hogy a bécsi holland követ végül is csak 1687 januárjában tért vissza végleg állomáshelyére,[42] így nem volt biztosítva a személyes közbenjárás lehetősége.

Bethlen Miklós a tőle származó idézetben azzal vádolja meg Apafi követét, hogy Teleki parancsára itthon elhallgatta vagy másképp adta elő, amit külföldi tárgyalópartnerei ajánlottak, miszerint Erdély még Buda visszafoglalása előtt kössön megállapodást a császárral, más szóval Teleki cinkosaként állítja be őt. Kolosvári bécsi levele arról tanúskodik, hogy holland tárgyalópartnerei valóban ezt tanácsolták neki, és erről a kancellárt tájékoztatta is, mégpedig bécsi levelének első helyén. Bethlen sommás ítélete hátterének megfejtése már meghaladja e közlemény kereteit, abban azonban valószínűleg szerepe van mind Bethlen és Teleki viszonyának, mind a korabeli erdélyi belpolitika megosztottságának, ami végsősoron odavezetett, hogy a császárral kötött, Erdély státuszát rendező megállapodás végleges aláírására csak 1686. június 28-án, néhány nappal az után került sor, hogy megkezdődött Buda ostroma.

Az itt közölt iratok nemcsak azért érdekesek az utókor számára, mert megvilágítják Kolosvári István külföldi útjának eddig feltáratlan diplomáciai részét, és új adalékokkal szolgálnak az erdélyi fejedelemség kiterjedt hollandiai kapcsolatrendszerére, hanem azért is, mert a bennük említett tervezett és már megtörténtnek mondott diplomáciai akciók későbbi feltárása nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy az eddiginél árnyaltabb képet kapjunk a fejedelemség szuverenitása megőrzése érdekében tett lépések külföldi támogatásáról.

[42] Schutte, 1976. 134.

Források

1.
Apafi Mihály levele a holland parlamenthez
Ebesfalva, 1685. január 20.
(NA, ASG, 11682, 497)[43]

Arra kéri a parlamentet, hogy a vallást érintő ügyekben és a kedvező feltételekkel megkötendő béke ügyében küldött bizalmasát, Kolosvári Istvánt fogadják bizalommal, szavainak adjanak hitelt és fogadják jóakarattal.

Illustrissimi ac Praepotentes Domini, Amici Honorandi.

Animus noster naturaliter in res sacras et pacem bonam inclinatus tantis succensus est desideriis ut nullam adusque dederit quietem donec fidelem nostrum et professorem Collegii Albensis nobilem et Reverendum Stephanum Colosvári, ad praetitulatas Illustrates Vestras emitteremus. Quicquid igitur ille, tam pro reali ac sincera devotione nostra quam pro ratione commissi sibi negotii Illustritatibus Vestris exposuerit, ut condignam eorum fidem benevolentiam necessariam et optatam experiatur assistentiam amantissime rogamus, easdemque curae divinae recommendamus.

Datum in Castro nostro Ebesfalva die 20 Jan. 1685

Earundem Illustrissimarum Dominationum Vestrarum
ad serviendum sparatissimus
get[ekent] [44] Apafi[45]

2.
Apafi Mihály levele Kolosvári Istvánhoz
?, 1685. január 20. után[46]
(MOL, P 1238, 33. doboz)

K[e]g[ye]l[me]d leveleit, azokban való rendes tudositasit, a dolgokban el követett sziues es seriny forgolodasit kegyelmessen agnoscallyuk,[47] azzal edgyütt a mit becsületes ur hivünk Teleki uram által ertesünkre adott.[48] Mint hogy már Totfalusi a Bibliát nyomtattattya, Kegyelmed ne nyomtattasson, hanem az arra adott pénzt, ott valahol jó es batorsagos helyen adgya ki interesre, 's hadgya ott, jó forma leveleket vévén rólla, igen reá vigyázván, meg ne csalattassék Kegyel-

---

43 Fogalmazványát lásd MOL, P 1238, 17. doboz. A szöveg felett ez áll: *Ad Ordines Belgii, Helvetorum et Hassorum*, vagyis Kolosvári ugyanilyen szövegű megbízólevelet kapott Svájcba és a hesseni választófejedelem udvarába is.

44 getekent = aláírta

45 Korabeli másolat

46 A levél végén említett megbízólevelek közül kettőnek ismerjük a keltét: a Hollandiába szólóét és a II. Jakab angol királynak szólóét. Mindkettő 1685. január 20-án kelt, így ez a dátum ez szolgál az irat „terminus post quem"-jeként.

47 agnoscallyuk = jóváhagyjuk, nyugtázzuk

48 Utalás Kolosvári 1684 augusztusában-szeptemberében Berlinből hozzá és Telekihez írt leveleire. Kiadva: Koncz, 1886, 1887.

med; élvén ezen materiában[49] több ahoz ertő emberek tanacsával. [50] Az utan mennyen Kegyelmed az Brandenburgumi electorhoz,[51] levelünket adgya meg. Meg mondhattya az electornak melly igen contentalodtunk resolutiojaual[52] 's kérje szivessen hogy continuallya[53] tovabis, kinek teczczese nékül Kegyelmed semmit is ne cselekedgyék. Ha ugy fog az electornak teczczeni, elsőben is az Angliai királyhoz mennyen, es per consequens[54] azokhoz, az kikhez az elector javallya. Jól esik igen ha maga is fog irni credentiaink[55] mellett. Procedálván[56] az dolgokban, vissza jövetis az electort requirallya,[57] joakarattyát meg köszönynye, 's jőjjön haza. Isten meg hozvan Kegyelmed, es az dolgokrúl informatiót vévén ujjabb expressus emberünket[58] külgyük az electorhoz a tovab való dolgok végett. Ha pedig az electornak a teczczenék hogy Kegyelmed ne menynyen se egyhez, se mashoz, 's magara vállalná azon dogoknak promoveálását,[59] továb ne mennyen Kegyelmed hanem egyenesen jőjjön haza. Mert mi már az elector synceritássában[60] annyira meg nyugodtunk hogy mások felett hiszszük meg dolgainkban. A több credentialisokatis el küldöttük Kegyelmednek a mint kivanta,[61] mind az Angliai kiralynak, Palatinus Rheninek,[62] Belgaknak,[63] Helvetusoknak,[64] Hassusoknak[65] 's a Londinumi Püspöknek[66] valokat,[67] azokon

---

49 materiában = ügyben, dologban

50 A mondatot idézi Herner–Keserű, 1985. 95.

51 az Brandenburgumi electorhoz = a brandenburgi választófejedelemhez

52 contentalodtunk resolutiojaual = megelégedésünkre szolgált a döntése – A választófejedelem döntése négy elemet tartalmazott: Apafi Erdély Buda visszavételének bizonytalansága miatt Erdély státusát illetően várjon ki, ne tegyen hirtelen lépéseket, hanem időt nyervén alakítsa ki határozott álláspontját; a választófejedelem biztosítja arról, hogy a Habsburg császárnál eljár Erdély érdekében; azon lesz, hogy a többi protestáns hatalom is támogassák Erdély státusának megőrzését; Apafi konkrét javaslatainak birtokában azokat a jövőben is támogatni fogja. Vö. Koncz, 1886. 471–472.

53 continuallya = folytassa

54 per consequens = ezt követően

55 credentiaink = megbízóleveleink

56 procedalván = előbbre jutván

57 requirallya = keresse fel

58 expressus emberünket = gyorskövetünket

59 promoveálását = támogatását, előmozdítását

60 synceritássában = őszinteségében

61 A Kolosvárival folytatott tárgyalásai során a választófejedelem felajánlotta, hogy ha Kolosvárinak lesznek a következőkben említett helyekre szóló megbízólevelei, maga is ad mindegyik helyre ajánlóleveleket Apafi követe számára. (Kolosvári Telekinek, Berlin, 1684. szeptember 7. Ld. Koncz, 1887. 214.)

62 Palatinus Rheninek = a pfalzi választófejedelemnek

63 Belgaknak = hollandoknak

64 Helvetusoknak = svájciaknak

65 Hassusoknak = a hesseni választófejedelemség lakóinak

66 a Londinumi Püspöknek = a londoni püspöknek – A tisztet 1675-től haláláig Henry Compton (1632–1713) töltötte be. – A londoni püspökhöz szóló megbízólevelet Kolosvári Berlinből 1684. szeptember 8-án írt levelében kérte Telekitől (vö. Koncz, 1887. 222.). Az angol egyházi személyiség nem szerepelt a választófejedelem által megadott névsorban, ezt valószínűleg más ajánlotta neki.

67 Az angol királyhoz szóló megbízólevél fogalmazványát (Ebesfalva, 1685. január 20.) ld. a Hollandiába, Svájcba és a hesseni választófejedelemhez szóló megbízólevél fogalmazványának hátlapján (MOL, P 1238, 17. doboz).

kivül egynehanyat titulus nékül[68] a hová kivántatik.[69] Titulallya[70] az szerent a mint meg leszen irva.[71]

3.
Kolosvári István levele Apafi Mihályhoz
Amszterdam, 1685. március 31.
(ENML, KJ, Missiles, 190–193)

K[egye]lmet I[ste]ntől és békességet, dicsősséget, allandosagot, és minden Fejedelmi aldast kivánok Na[gys]agodon és egesz K[egyelme]d házán terjedni aradni.

Kegyelmes Uram! A Nagysagod Meltosagos parancsolattyat a' Biblia nyomtatasnak el halasztasa felől[72] nagy alazatosaggal el vöttem. Minden keszületimet felben szakasztvan, most abban forgodom, hogy mindenekben a' Nagysagtok kegyelmes parancsolattyat cselekedgyem, hogy a' Bibliara valo penszt jo moddal elocalhassam.[73] Akartam volna szivem szerint ha e szent dologban ugy szolgalhattam volna a' mint megh indultam volt benne, és már egesz keszülettelis voltam hogy a' nyomtatashoz fogjak, csak a' Nagysagod Meltosagos parantsolattyatol vartam. De mivel hogy Isten e dolgot a' Nagysagtok keresztenyi vigyazasara biszta, akar mely nehezen essek mar ez énnekem, de én igy is nagy eörömmel nagy keszen engedelmeskedni, tisztemnek s hűsegemnek tartom lenni, és kivanom hogy a' nagy Isten Nagysagodnak minden tanáttsát, és ez szent dolog arántis, maga Hazanak és egesz nemzetsegünknek annyivalis jovara forditsa, Fejedelmi hazat erőssitse és sok esztendőkre viragosztassa.

31. Martij 1685. Amstelodamban.

Nagysagodnak legh kisseb meltatlan szolgaja

Kolosvari Istvan m[anu] pr[opria][74]

Címzés: Serenissimo ac Celsissimo Principi Domino Domino Michaeli Apaffi, Principi Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Domino et Siculorum Comiti. etc. Domino meo Clementissimo.

Más kézzel: A. 1685. 31 Martij Colosvari István Vram Amstelodambol.

---

68 titulus nékül = (a megfelelő) megszólítás nélkül

69 Kolosvári a Biblia-kiadás ügyében az amszterdami magisztrátushoz kért még megbízólevelet. (Kolosvári Telekihez. Berlin, 1684. szeptember 8. Ld. Koncz, 1887. 222.)

70 titulallya = írja rá a (megfelelő) megszólítást

71 Teleki Mihály másolata. Az irat tetején*: praemissis praemittendis* = előrebocsátva az előrebocsátandókat, vagyis a fejedelem a címzett megszólítását már a levél másolójára bízta.

72 Ld. Apafi levelét Kolosvárihoz (2. sz. dokumentum)

73 elocalhassam = kiadjam (mai szóval: befektessem)

74 manu propria = saját kezűleg

4.
Kolosvári István levele Teleki Mihályhoz
Amszterdam, 1685. március 31.
(MOL, P 1238, 15. doboz)

Ajanlom K[egye]lmednek szolgalatomat, és kivanok I[sten]től Kegyelmedre es Kegyelmednek édes házara, minden lelki és testi aldasokat terjedni.

Tekintetes Uram! Valamit irtam Kegyelmednek a Biblianak nyomtatasa felől, nyilvan igazat irtam, és tiszta tökelletessegbol irtam.[75] Ha a' mint én kivantam, nem tettzet, megh marad az benne, hogy tisztemet cselekedtem. Mert igy eöszve ütközödven a mas nyomtatassal,[76] jobbat nem tanalhattam fel, mint hogy Na[gys] agtoknak 's Kegyelmeteknek parancsolattyától varjak.[77] A parancsolatot mar el vöttem,[78] és mar megh csinaltam magamat, hogy magamat tehetsegem szerent mindenekben a' szerent alkalmasztassam. A penznek[79] interesre[80] valo adasa, hogy az extra metum periculi[81] legyen, it igen nehez és bajos dolog, mert az interessel valo kereskedes ezeknel igen subtilis artificio,[82] és ebben a' tömentelen sokasagu varosban[83] szinten ollyan beöv, mint a' közönseges akarmivel valo kerekedes, es szinten ollyan gyakor az ollyan pénz ki adásban a' meg károsodas, mint az akarmely adasban, vevésben, vagy még gyakrab. Nemis adnak többet azokon a' hellyeken, a' mellyek leg batorsagossabbaknak tartatnak, hanem harmat szazra.[84] Mar egy nehany becsületes nagy emberekkel beszellettem felölle, és igirtek jo akarattyokat, de mivel egy eggyet, mas meg mast joval, tovabis kel meg a' dolgot tudakoznom.[85] Csudalkoznak sokan, hogy kelle a' Biblia nyomtatasnak el mulni, leven mar enynyi keszület reaja. Az T.[86] Uram Bibliajat miben tanaltam s lattam, kellet volnae inhibealni,[87] nemé, már nem szügseg számlálnom. Reménségem vagyon, hogy ez alkalmatossággal vagy inkab alkalmatlansággal sok Szent és jo dolgok felől valo gondolatokat eönt Isten a Nagysagtok s Kegyelmetek sziveben, mellyet hogy Isten adgyon és a' maga hazanak jovara Nagysagtokat s Kegyelmeteket gerjedesztesse, sziből kivánom. Az Angliai Kiraly, Carolus II.[88] meg holt, és succedalt[89] az eötse

---

75 Sajnálatos módon Kolosvárinak éppen azok a levelei nem maradtak fenn, amelyek hollandiai tartózkodásának első részét megvilágíthatnák, például azt, hogy a Biblia kiadásának ügyében kikkel és miről tárgyalt.

76 Utalás a Tótfalusi Kis által már nyomtatott Bibliára

77 Kolosvári már 1684 őszén, két utolsó, Berlinből írt levelében kérte, hogy adjanak számára utasítást, mitévő legyen. Vö. Koncz, 1887. 222, 231.

78 Utalás Apafi utasítására, (ld. a 2. sz. dokumentumot)

79 A Biblia kinyomtatására szánt pénz.

80 interesre = kamatra

81 extra metum periculi = kockázatmentes

82 subtilis artificio = kényes ügylet – A kéziratban: subtilis artificii.

83 Amszterdamnak már 1675-ben több mint 200 000 lakosa volt.

84 Három százalékos [kamatot].

85 A lehetőségekről való tájékozódására ld. a 17. sz. iratot.

86 Tótfalusi Kis Miklós

87 inhibealni = leállítani

88 II. Károly (1630–1685), aki 1660-tól volt angol király, 1685. február 6-án hunyt el.

89 succedalt = (tisztségében) követte

Dux Eborancensis,[90] Jacobus IIdus,[91] kinek coronasztatásának solennitassa[92] rendeltetet ad 3ium Maji[93] etc.[94] A Franciai Kiraly[95] a' Genuai Respublicaval[96] meg bekellet az Papanak[97] sok interpositiojara,[98] de vitezit nem hogy el bocsatana, sőt szaporittya, már merre fog meg ujjolag, nem tudhatni. Irjak,[99] hogy sok és nagy rendeket akar küldeni által a' Leng[y]el Kiraly[100] melle is hadi segitsegre. Isten aldasa legyen Kegyelmeden és Kegyelmed egesz hazan.

1685. 31 Martij Amstelodamban.

Kegyelmed alazatos szolgaja

Kolosvari Istvan manu propria

Címzés: A Tekintetes es Meltosagos Urnak Teleki Mihaly Uramnak. Az Erdelyi Meltosagos Fejedelemnek belső Tanacs-Úr hivenek, Orszag Generalisnak, Torda és Maramaros Var megyeknek fő Ispannyának, Huszti és Kővári fő kapitánynak, Fiscus fő Arendatoranak,[101] mint Uramnak és Promotoromnak[102] eő Kegyelmenek nagy becsüllettel.[103]

5.
Bejegyzés Amszterdam város kincstárnokainak pénztárkönyvében

Amszterdam, 1685. május 8.

(SA, ATO, 325, 58)

Ontfangen van Domino Wilhelmus Anslaer, voor rekeninge van den Heere Stephanus Koloswari, Professor op deposito a 3 percento d'Interesse bij 't jaer op heden ingaende volgens 4 obligatien in blanco, namelyk van

N° 1819 van capitael	f[104]	3500,–
N° 1920 ––––––––	f	3000,–
N° 1921 ––––––––	f	3000,–
N° 1922 ––––––––	f	3000,–
	f	12500,–

[90] Yorki herceg

[91] II. Jakab (1633–1701) 1685–1688 között Anglia királya.

[92] solennitassa = ünnepsége

[93] ad 3ium Maji = május harmadikára

[94] Vö. *Amsterdamsche Dingsdaghse Courant*, 1685. március 27.

[95] XIV. Lajos (1638–1715) 1643-tól haláláig Franciaország királya.

[96] Genuai Respublica = Genovai Köztársaság

[97] XI. Ince (1611–1689) 1676-tól haláláig a római katolikus egyház feje.

[98] interpositiojara = közbenjárására

[99] Kolosvári Hollandiából írt leveleiben utal arra, hogy híreinek egy részét nyomtatott forrásokból veszi. A kor két legfontosabb holland nyelvű újságjában, az *Amsterdamse Courant*ban és az *Oprechte Haarlemse Courant*ban az enyedi professzor leveleiben szereplő hírek közül csak kettő szerepel, ezért minden bizonnyal más (esetleg francia nyelvű) újságokat és röplapokat is forgatott.

[100] Sobieski János (1629–1696) 1673-tól haláláig lengyel király.

[101] fiscus fő arendatorának = főadószedőjének

[102] promotoromnak = támogatómnak

[103] Autográf

[104] A holland gulden rövidítése

Fordítás

Kézhez vettük Wilhelmus Anslaer lelkésztől Kolosvári István professzor úr megbízásából az alábbi összegeket évi három százalékos betéti kamatra a mai nappal kezdődően a következő 4, látra szóló kötelezvény ellenében:

az 1819. számú	3500,– gulden tőkeösszegről	
az 1920.[105] számú	3000,– gulden	– " –
az 1921. számú	3000,– gulden	– " –
az 1922. számú	3000,– gulden	– " –
	12500,– gulden	

6.
Bejegyzés Amszterdam város kincstárnokainak naplófőkönyvében
Amszterdam, 1685. május 8.
(SA, ATO, 271, 651)

Crediteuren wegens Capitael op deposito f 12.500:

Ontfangen van Domino Wilhelmus Anslaer, voor rekeninge van den Heere Stephanus Kolóswari, Professor, op deposito a 3 percento in 't jaer, heden ingaende; waer voor hem gelevert sijn 4 obligatien in blanco, te weten

N° 1819 van Capitael	f	3.500,–
N° 1920 ––––––––	f	3.000,–
N° 1921 ––––––––	f	3.000,–
N° 1922 ––––––––	f	3.000,–
	f	12.500,–

Fordítás

Követel: a betétként elhelyezett 12.500 gulden tőkeösszeg

Kézhez vettük Wilhelmus Anslaer lelkésztől Kolosvári István professzor úr megbízásából az előbbi összeget évi három százalékos betéti kamatra a mai nappal kezdődően; nevezett tőkeösszeg ellenében a következő 4, látra szóló kötelezvényt állítottuk ki:

az 1819. számút	3.500,– gulden tőkeösszegről	
az 1920. számút[106]	3.000,– gulden	– " –
az 1921. számút	3.000,– gulden	– " –
az 1922. számú	3.000,– gulden	– " –
	12.500,– gulden	

[105] A számot a következő két számmal együtt elírták. Helyesen: 1820, 1821 és 1822. Ez kitűnik egyrészt Anslaar elismervényéből, amit bő két héttel később adott Kolosvárinak (ld. a 7. sz. dokumentumot), másrészt abból is, hogy az 1920., 1921. és 1922. sz. kötelezvényeket mások, François Duvidal és felesége, Margarite Boneau nevére állították ki 1686. február 21-én, illetve 23-án. Vö. SA, AOT, 327, 12, 17.

[106] Az előbbi bejegyzéshez hasonlóan ennél és a következő két számnál is elírás történt.

7.
Willem Anslaar tanúsítványa a rábízott kötelezvények visszaszolgáltatásáról

Amszterdam, 1685. május 23.

(MOL, R 319, No. 2370)

Locus Sigilli

Ik ondergescreven bekenne by desen, dat[107] d'Heer Stephanus Kolosvári Professor in Collegio Enyedinensi in Transilvanien onder myn sorge en bewaringe gelaten heeft vier distincte obligatien tot laste van d'Heeren Tresaurieren der stad Amsteldam, alle te samen gedateert den 8 Maji Anno 1685. waer van d'eene geteekent N.° 1819. behelst dry duysend en vyf hondert gulden, segge fl.[108] 3500. en de andere dry geteekent N.° 1820. 1821. 182[2].[109] alle dry duysend gulden, alle vier te samen twalf duysend [en] vyf honderd gulden, segge fl. 12500. welke voorscreven vie[r ob]ligatien ik belove te sullen restitueren en tot hand stell[en aan] de genen, die dit myn handscrift my wederom behandigen [sullen.] Aldus gedaen, en met myn eygen hand gescreven en o[nder] teekent binnen Amsteldam, op den 23 May. Anno XVI.c v[yf] en tachentig.[110]

Guilielmus Anslaer
V.D.[M.][111]

Nobis praesentibus
Balthasare Bekker
V.D.M. S.T.D.[112]
Caspare Ruppio V.D.M.
Nicolao Kis de M.Tótfalva[113]

Fordítás

Pecsét helye

Alulírott elismerem ezennel, hogy Kolosvári István úr, az Erdélyben található Enyedi Kollégium professzora, gondjaimra bízott és megőrzésre nálam hagyott négy különálló kötelezvényt, amelyeket Amszterdam város kincstárnok urai[114] állítottak ki, és mindegyikük 1685. május 8-án kelt. Közülük az egyik, az 1819. számú háromezerötszáz guldenről, azaz 3500,– guldenről szól, míg a másik három, az 1820., az 1821. és a 1822. számú külön-külön háromezer guldenről; a négy összesen tizenkettőezerötszáz, azaz 12500,- guldenről. Ígérem, hogy az

[107] [előtte áthúzva: d'H]
[108] A holland gulden rövidítése
[109] [a kézirat széle több helyen hiányos, a szöveg kiegészítéseit [ ]-ben adom meg]
[110] [a kéziratban: takentig]
[111] Verbi divini minister = lelkész
[112] Sacrosanctae theologiae doctor = a szent teológia doktora
[113] Korabeli másolat
[114] Amszterdam pénzügyeit egy négytagú testület irányította, amelynek tagjai évente változtak, 1685-ben a következők viselték a tisztséget: Cornelis van Vlooswijk, Joan Munter, Joan Huydekooper és Willem van Loon. Vö. Commelin, 1693. 383.

előbb említett négy kötelezvényt visszaszolgáltatom és átadom azoknak, akik jelen kézírásomat visszajuttatják hozzám. Jelen iratot sajátkezűleg készítettem és írtam alá Amszterdamban, ezerhatszáznyolcvanöt május 23-án.

Willem Anslaer
lelkész

Előttünk mint jelenlevők előtt:
Balthasar Bekker[115]
lelkész, a szent teológia doktora
Casparus Ruppius[116] lelkész
Misztótfalusi Kis Miklós

8.
Theodor Craanen levele Apafi Mihályhoz

Leiden, 1685. július 13.
(EMNL, KJ, Missiles, 224–227)

Mivel Apafi abban a megtiszteltetésben részesítette, hogy egy aranyérme kíséretében levelet írt neki, szerencsésnek érzi magát, hogy a meg nem érdemelt kegy viszonzásaként mindent megtehet a fejedelem szolgálatára azzal, hogy ha Kolosvári István elérkezettnek látja az időt, Hágában a holland parlamentnél és az orániai hercegnél javaslatot tegyen és a dolog végére járjon. Mivel azonban Kolosvári most Berlinben, a brandenburgi választófejedelem udvarában van, arra kényszerül, hogy Apafi iránti legnagyobb készsége kinyilvánítását egy másik alkalmas időpontra halassza, feltéve, hogy ügyeik intézésére alkalmasnak ítélik.

Serenissime Potentissimeque Domine Domine ac Princeps, Regni Transsylvanici, difficillimis quamvis temporibus Prudentissimum etiam Tutamen, Religionis verae, Litterarumque Columen, Omnibus bonis nunquam non, imo ex pectore, summum Devenerando, Colendo.

Quas Serenitati Vestrae clementissime placuit ad me, servum suum humilissimum, mittere litteras,[117] cum numismate aureo, immeritae gratiae et beneficentiae plenissimo indice, non possum non gratissimo animo accipere, subjectissimique mente deosculari. Nescio equisdem, qua incomparabili bonitate collibitum fuerit Serenitati Vestrae minimum respicere clientem suum; ut eum dignati fueritis immortali hoc liberalitatis generosissime testimonio condecorare. Est sane, Augustissime Princeps, quod mea me tenuitas pudore suffundat; quod me felici admodum occasione destitutum videam inserviendi Heroicis pariter et quam maxime pijs conatibus Vestrae Serenitatis annisus saltem omni opera fuissem exolvendi paratissimi mei animi debitum, si modo Clarissimus Stephanus Kolosvari judicasset tempestivum, et ex re atque utilitate Vestrae Serenitatis Hagae Comitum

[115] Bekker, Balthasar (1634–1698) 1679-től amszterdami lelkész. Vö. Lieburg, 1996. 18.
[116] Ruppius, Casparus (1640–1727) 1684-től amszterdami lelkész. Vö. Lieburg, 1996. 212.
[117] Apafi e levelét nem ismerjük.

apud Ordines nostros[118] et Principem Auriacum[119] aliquid proponere et exequi.[120] Sed quia nunc Berolinum ad Aulam Serenissimi Domini Electoris Brandenburgici est profectus, cogor promptissimi animi obsequia differre in opportunam occasionem aliam, si negotiis quibusdam Vestris me idoneum censueritis. Interea post humillimam gratiarum actionem, Deum Ter Optimus Maximus supplex oro; ut Serenitati Vestrae incolumen et commodam largiatur senectutem; ut ita diu adhuc asperrimis licet hisce temporibus, cum Serenissima Familia, superstites sitis Vestro Regno, Ecclesiae et Populo, in sempiternam Dei gloriam, Vestramque et Vestrorum temporalem et aeternam felicitatem atque salutem. Amen! Amen!

Dab. Lugdun. Batav. a. d. XIII. Jul. st. [---][121] A. MDCLXXXV
Ita ex intimo corde vovet.

Serenitatis Vestrae [humil]limus[122] servus

[Theodorus] Craanen

Címzés: Serenissimo Potentissimoque Domino, Domino APAFJ, Principi Transsylvaniae etc. etc. Defensori Fidei sapientissimo, Litterarumque Patrono Generosissimo, Clementissimo.

9.
Kolosvári István levele Teleki Mihályhoz

Hága, 1685. október 1
(MOL, P 1238, 17. doboz)

Istentül minden lelki testi jokat kivanok Kegyelmednek.

Tekintetes Uram.

Bar ez levelem helyett magam lehetek vala Kegyelmednél, ugy hiszem, megis annyival inkab contentaltam volna[123] Kegyelmednek, de mit tegyek? Eröszakot az alkalmatossagon nem vehetek, el se alhatok nekölök. Minden haladekja dolgaimnak nekem igen nagy busulasomra vólt, es eddig valamikor gondolkoztam rolla, öszue vetettem, a mint akartam volna, hogy legyen, ugyan meg irtoztam belé, de mar most semmit inkab foganatosbnak nem tartok dolgaimnak elosegitesére, mint hogy azok ennyire vetödtek, mert ezzel a haladekkal az üdő erkezett elö, es erkezik

[118] Utalás az „Ordines Generales Foederati Belgii" kifejezésre, Hollandia parlamentjének korabeli latin nevére.

[119] apud … Principem Auricaum = az orániai hercegnél, vagyis Orániai Vilmosnál, Hollandia helytartójánál

[120] Ez a részlet megerősíti, hogy Kolosvári első hollandiai útja után valóban visszatért Berlinbe. A szövegből úgy tűnik, hogy Apafi levelében arra kérhette Craanent, hogy segítsen előkészíteni Kolosvári hollandiai tárgyalásait.

[121] [a kézirat kiszakadt – Mivel pont a „stylo vetero" vagy „stylo novo" kifejezés második tagja nem látható, nem tudható, hogy az „új" vagy a „régi" naptár szerinti július 13-áról van-e szó.]

[122] [a kézirat több helyen hiányos, a szöveg kiegészítéseit itt és a következő helyen [ ]-ben adom meg]

[123] contentaltam volna = eleget tehettem volna

jobban jobban, noha felette igen szomorú üdő, hogy ez a boldog nemzet es másokis a nagy bodogsagban nehezen lathattyak vagy erezhetik masoknak nyavalyokat. Most ugyan erezvén erezzék az Angliai kiralynak halala es Papista Kiralynak, az öcscsenek, Jacobus 2dusnak, ki az elött Dux Eboracensisnak mondatott, successioja[124] és [a][125] Palatinus Rheni Elector halala[126] es Papista Electornak, a Neoburgicus herczegnek successioja,[127] a Francia kiralynak a Reformatusok ellen való persecutioja[128] [által], melly már fellyül haladta ama Pogany Csaszaroknak is Tyrannussagokat,[129] es ezek felett mindenfelé a Papistasagnak mar nyilvan való Tanacskozasok es motusok[130] az Evangelikusok ellen annyira meg zenditette sziueket az Evangelica Potestasoknak,[131] hogy félre teuén minden egyeb dolgokat, kezdik munkalodni, hogy ezen gonoszok ellen magokat egyben csatolhassák. Az Brandenburgus[132] es az Suecus[133] közt nagy unio vagyon, es az Brandenburgus erőssen munkalodgya, hogy a Danussalis[134] magat egyben csatolhassa, mert a Fr[ancia] Kiralynak pénze a Keresztyén Potestasokat annyira dividalta[135] eddig, hogy egyik a masik miatt dolgaban elö nem mehetett, azomban a Francia Kiraly minden szandekat vegben vitte mind persequalua,[136] mind pedig orszagát mindenfelé penzel es fegyverrel terjesztve, söt penzel sokkal többet cselekeszik. Penzeuel vötte, hogy a Papa körül es a Nemet Csaszar[137] udvaraban is erössebbek es többek legyenek, akik a Francia Kiraly igyekezetit promoveallyák,[138] hogy nem mint a Papáét vagy a Nemet Csaszarét, és constal[139] mar eléggé, hogy a Francia Kiraly Monarchiat affectál,[140] melyre leg nagyob eszközei a Jesuiták Romaban, Becsben es mindenütt, ezeknek a Jesuitaknak keduek be töltésere mondgyák, hogy a Francia Kiraly ollyan kegyetlenül persequal. Nyilvan vagyon, hogy azok közt, akik ezt lattyak, hallyák menyi ember, annyi kivanság, menyi nemzet, annyi igyekezet. De fel van téue, hogy a Francia Kiraly ellen minnyajan fel tamadgyanak, es kenszerittetnek, hogy fel kellyenek ki egy, ki mas tekintetre nezve, ki a maga, ki a közönseges Interesért[141] is. A Felseges Nemet Csaszarnak, minden Kiralyoknak, Fejedelmeknek szemeket szúrja a Francia Kiraly monarchiara valo igyekezeti, a mellett az Nemet Csaszar es Imperiumbeli[142] Fejedelmekis igen sajnállyák,

---

124 succesioja = utódlása
125 [kiegészítés]
126 II. Károly (1651–1685) rajnai őrgróf, 1680-tól pfalzi választófejedelem, 1685. május 26-án hunyt el.
127 Fülöp Vilmos (1615–1690), Neuburg hercege, II. Károly halála után pfalzi választófejedelem.
128 persecutioja = üldözése
129 tyrannussagokat = kegyetlenségüket
130 motusok = támadások
131 Evangelica Potestasoknak = evangélikus hatalmaknak
132 Brandenburgus = brandenburgi választófejedelmség
133 Suecus = Svédország
134 Danussalsis = Dániával is
135 dividalta = megosztotta
136 persequalua = üldözve
137 I. Lipót (1657–1705) 1657-től haláláig német-római császár.
138 promoveallyák = támogatják
139 constal = kiderül, látszik
140 affectál = kíván, áhít
141 közönseges interesért = a köz érdekéért
142 Imperiumbeli = birodalombeli

hogy már nagy reszit az Imperiumnak el nyesse. Az Hispanus,[143] hogy in Regio Belgio[144] mas felöl is sok városit es tartomanyit el foglalta. Az Angliai Kiraly sem örömest lattya, hogy annyira nö hatalma, de kenszeriti, hogy a Francia Kiraly ellen tamadgyon, ez is, hogy mivel maga Papista, sok ado szedés es a motus[145] a nep között országában, es azt semmiuel inkab meg nem csendesitheti, mint ha a Francia Kiraly ellen való hadakozassal divertallya,[146] miuel az Angliai nép meg bekélhetetlenül gyülöli az Gallust,[147] a Belgakat,[148] a töb Evangelica Potestasokat, Suecust, Brandenburgust, Saxót,[149] Luneburgicusokat,[150] Hassust.[151] A Danusnak még pénze jár esztendőnként a Francia Kiralytúl. Indittya egyéb okokon kívül a persecutio, mellyet a Francia Kiraly cselekszik ugy, hogy mihelt mind ezek magokat egyben foghattyak, kit egy, kit más dolog indit ugyan, de ugy van, hogy minden felöl fel tamadgyanak, es az kik eddig szarvokat egy más ellen tartották, hogy már egy más mellé állyanak, a Francia Kiraly ellen fordicsák. Miuel pedig e dolog az Evangelicusok nélkül nem lehet, ollyan remenseggel vadnak az emberek, hogy elsöben a mieink amazokkal in Causa Religionis[152] Contractust[153] csinalnak, melybül hiszem, a Magyar Ecclesiakat sem felejtik ki, es ha kik mi jót akarnak, Erdelynek is az alkalmatossággal leg jobban veghez vihetik. Mindaz altal esett most egy dolog, melly igen emelgeti fülöket a mieinknek, hogy megis jobban vigyazzanak magokra. Helvecianak[154] Papista Statusi[155] közzé egy Chur neuü Varosban[156] küldöttek csak mostanság a Papa, a Nemet Csaszar, a Francia Kiraly es Hispanus követtyeket, es mais ott vadnak 's Tanacskoznak, es azon Varosban szörnyü penztis hordatnak öszue, mire valot, senki nem tudgya. Ugy gondollyak nemellyek, hogy az Heluetiai Reformatus Statusoknak, mert ezek amazoknál erösbek, romlasara való. Nemellyek meg úgy gondolkoznak, hogy azon akarnak Tanacskozni, mikeppen a Lotharingus[157] országát ez esztendöben valo sok virtusiért[158] az Francia Kiralytúl viszsza szerezhessék valami compensatio[159] altal,[160] ugy hogy ha e dolog a mieink nekül veghez talal menni, félnek az emberek, hogy a Tartomanyokert való hadakozas in bellum Religionis[161] altal ne valtozzék. A meg

---

143 Hispanus = Spanyolország
144 in Regio Belgio = Spanyol-Németalföldön
145 motus = mozgolódás, mozgalom
146 divertallya = eltéríti
147 Gallust = Franciaországot
148 Belgakat = hollandokat
149 Saxót = Szászországot
150 Luneburgicusokat = a lüneburgi hercegség lakóit
151 Hassust = a hesseni választófejedelemséget
152 in causa religionis = a vallás ügyében
153 contractust = szerződést
154 Helvecianak = Svájcnak
155 Papista Statusi = katolikus rendjei
156 Város Zürichtől délkeletre.
157 V. Károly Lipót (1643–1690) Lotharingia hercege, 1675–1688 között a császári seregben vezető szerepet játszik a törökellenes felszabadító harcokban.
158 virtusiért = vitéz tetteiért. A lotharingiai herceg vezette szövetséges seregek 1685-ben több várat és várost, többek között Érsekújvárt vették vissza a törököktől.
159 compensatio = ellentételezés
160 Lotharingiát XIV. Lajos tartotta megszállva, a terület csak 1697-ben került vissza a családhoz.
161 in bellum religionis = vallásháborúvá

holt Angliai Kiraly fia Dux Mommoth, az uj Angliai Kiraly ellen fel költ volt, de opprimalták[162] és fejét vötték.[163] Tökölyi Gróf felöl szüntelen a hír, igazé, neme, ki tudgya: nyomtatasban van mindenkor, hogy belső Tanacs Ur hiue, Szirmaj[164] es belsö Secretariussa, Petnehazi[165] Gratiat[166] keresnek Tökölyi Grófnak a Nemet Csaszarnal, és igirik, hogy az[167] Nemet Császár engedelmességére adgya magát a Gróff, és hogy Budat is a Nemet Csaszár kezében tudgya ejteni, csak declarallya[168] a Grófot a Nemet Csaszár Magyarország Fejedelmének, meg hogy a Nemet Csaszar gratia adásra inclinál,[169] meg hogy Tökölyi Gróf Magyar Országban léuö minden Joszagiért Silesiaban akar a N[emet] Csaszar mas meg annyi erö Joszágot adni a Nemet Csaszar Tökölyi Grófnak; gondolni való, hogy valami Nemet Fejedelemnek el igirte mar a Nemet Csaszár, csak alig ha nem az Erdelyi Joszágát is. Meg hogy a Lengyel Kiralynal volt volna Tökölyi Grofnak most követtye[170] tudakozni, mit cselekedgyék e mostani üdőben, és hogy a L[engyel] Kiraly azt felelte volna, hogy Gratiat keressen, meg hogy a Török igen keresi a bekességet, es hogy a Német Csaszarnak meg igirte volna, hogy Tökölyi Grófot kezében adgya, vagy nálla leuö negy Zalagját, csak bekéllyek, es azt az Magyar Orszagotis visza engedi. Meg hogy a Velenczések[171] Moreanak[172] Coron[173] neuű varossatis meg vötték. Hogy a Görögök is igen mennek által a Velenczesekhez, meg hogy a Horvatokis sok győzedelmes excursiokot[174] tesznek a Török földére. Meg hogy a jöuö esztendőre igen keszülnek mind a Velenczes Respublica,[175] mind a Nemet Császár.

Tekentetes Uram. Nekem mar meg igirték itt Berlinumban,[176] hogy meg halgatnak, es hogy nyilván szolgalnak Nemzetünknek, Vallasunknak, de varakoznom kell, es ugy hiszem, hogy fel talallyák modgyát, hogy új Contractust csinálhasson Erdely a Nemet Csaszarral, ollyat, mellyben bekessége allandó lehessen. Mert az mint a Brandenburgus, a Saxó es másokis meg igirték mar a

---

162 opprimalták = rajtaütöttek, lerohanták

163 James Scott (1649–1685), Duke of Monmouth, 1685. június 20-án nyilvánította magát királylyá, de elfogták és július 15-én kivégezték.

164 Szirmai István, Thököly Bécsbe küldött követe. Bécsben letartóztatták, és csak váltságdíj és katolizálás fejében szabadult 1687-ben.

165 Petneházy Dávid (1645–1685 vége/1686 eleje), Thököly bizalmasa, ezredes a kuruc seregben. Később átállt, és a császári seregben szolgált.

166 gratiat = kegyelmet

167 [előtte áthúzva: eng]

168 declarallya = nyilvánítsa

169 inclinál = hajlik

170 Absolon Dániel (1640 k.–1702 k.) előbb Apafi, majd Thököly bizalmasa, végül a császáriak oldalára állt.

171 A Velencei Köztársaság.

172 A Peloponnészoszi-félsziget.

173 Mai neve: Koróni; a Meszíni-öbölben fekvő kikötővárost a velencei hadsereg 1685. augusztus 7-én vette be.

174 excursiokot = támadásokat

175 Velenczes Respublica = Velencei Köztársaság

176 Nyilvánvaló elírás Belgium, vagyis Hollandia helyett, amit a másoló Teleki Mihály vétett, hiszen a levél Hágából íródott.

Nemet Csaszarnak, hogy a jöüö esztendőben nagy haddal akarnak assistálni, ugy Belgiumotis hasonlokeppen akarja az Nemet Császár a segitsegért requirálni.[177]

En Uram, mihelt a dolgot vegzem, kezzel labbal azon lészek, hogy othon lehessek.

Hágában, Mindszent havanak 1 napjan – 85ben.
Kegyelmed al[a]z[at]os szolgaja

Colosvari Istvan

Iram az Urnak Teleki Mihaly Urnak[178]

Teleki Mihály kezével: Colosvari Uram Hágábul irta 8ben 1685

10.
Kolosvári István levele Apafi Mihályhoz
Hága, 1685. október 23.
(MOL, P 1238, 17. doboz)

A Mel[tosa]gos Erdelyi Fejedelemnek, nekem k[egye]l[me]s Ur[am]nak Istentül lelki Testi aldasokat kivanok tellyes szibül.

Meltosagos Kegyelmes Uram,

A Nagysagod parancsolattyat vöttem.[179] Azon voltam minden erömmel, hogy az sz[eren]t mindeneket el követven, mentül hamaréb othon legyek. De az alkalmatosságok a mint elömben fordultak, eröszakot azokon nem tehetven, az Ecclesia pénzének ki adásanak mig jo modgyat fel talaltam es azt ki attam, abban két holnapnál töb tölt el. Mentem az utan Berolinumban[180] ollyan keszülettel, hogy onnan egyenesen haza mennyek. Mivel az Angliai kiraly elsöben, az utan az Electoris, a Palatinus Rheni meg halvan, mind a ketto helyett Papista kiraly es Elector succedáltak, es ehez kepest mind ugy gondoltam, hogy Berolinumban velem minden dolgot le hagyatnak. Az Brandenburgus Elector[181] azert meg ertvén, miert mentem hozza ujjolag, javallá, hogy minden szandekomat egyebüvé csak le tegyem, hanem Belgiumban[182] szuksegeskeppen visza mennyek, advan a Belgiumi Diest nevü Residensehez[183] is levelet viszsza tertembenis, pedig Belgium felé igen sok üdö telék, mert Hamburgumtúl[184] fogva a hajón a veg nelkul valo

[177] requirálni = (fel)kérni. – Brandenburg és Szászország 1686-ban csatlakozott a Szent Ligához, amelyet 1684-ben XI. Ince pápa kezdeményezésére a Habsburg császár, Lengyelország és Velence hívtak életre. Hollandia nem volt tagja szövetségnek, de támogatta a török kiűzését.
[178] Teleki Mihály másolata
[179] Apafi említett utasítását nem ismerjük.
[180] Berolinumban = Berlinben
[181] Frigyes Vilmos (1620–1688) 1640-től brandenburgi választófejdelem.
[182] Belgiumban = Hollandiába
[183] Diest, Friedrich Wilhelm von (1647–1726) 1681–1688 között brandenburgi követ Hágában. Vö. Schutte, 1983. 343–344.
[184] Hamburgumtúl = Hamburgtól

Temptestasok[185] miatt tovab veszekedtünk hat heteknel, holott ordinarie[186] negy vagy öt napok alatt azon a Tengeren könnyen által mehetni, es az egesz nyár, ebben a helyben szomorrub volt akar melly szel veszes ösznél. Ittis Hágában, hogy mulatok, mar hatodik hete. Fagelius Uram,[187] Supr[emus] Hollandiae Pensionarius,[188] a ki az orszagban omnia potestatis [est],[189] akarja, hogy varakozzam, míg az ordók többen gyülnek ide Hagában, mert hatod resze sincs most jelen.[190] Azomban ugyan Fagel Uram mostansag vött levelet a Fejedelemtül[191] is az en dolgom vegett, melyben irja Ö Nagysaga, hogy mig ide jö Hágában, ket vagy harom hét alatt engem várakoztasson, mert a hol most mulat, nincs olly jó alkalmatossag a velem valo beszedre, a mint kivantatnék. Jelentven azert Fagel Uramnak, hogy Nagysagodnak irni akarok, azt monda, bátran bizonyossa tehetem Nagysagodat, hogy valamit Belgium a Brandenburgussal Vallasunknak es Nagysagod securitására[192] el követhet, el nem mulattya, es mihelt ez dologrul tractalnak, mingyart az ordinarius[193] Residenseket, ki most itt vagyon,[194] a ki vallasat szereto igen jo ember,[195] Becsben küldik elegseges Instructioval,[196] azomban penig enis minden erömmel azon lészek, hogy mennél hamaréb othon lehessek. Kegyelmes Uram, ide Belgiumban minden felöl csak a sok szomoru hirek jöttek a Vallasra nezve, de kivaltkeppen Galliabúl,[197] holott a persecutioknak nagysagát, szelességét és külön külön formaját nincs penna, a ki eléggé le irhassa, vagy száj, hogy ki beszélhesse. Csak a közeleb való két novellakban[198] írják, hogy a Papista Püspökök s egyéb Papok, kiki az ö tartomanyában, öszue gyüjtik a Reformatusokat a Francia kiraly parancsolattyaual, es parancsollyak nekiek, hogy terjenek meg, legyenek Papistákká. Ha e parancsolatot nem fogadgyak, jelen vadnak a Francia Királytúl rendeltetett sok Drágonyok,[199] ezeket tentőrnek[200] hijjak, es annak, aki nem akar térni, a házára küldik, egy házra ötöt hatot, nemellyikre hatvanatis. Ezek osztan ejjel nappal dobolnak, tanczolnak, kialtnak, a gazdát, az egesz haza népét szidgyák, mocskos szokkal rutollyak, eteltűl, italtúl,

---

185 temptestasok = viharok

186 ordinarie = rendesen

187 Fagel, Gaspar (1634–1688) 1672-től Hollandia (mai fogalmak szerinti) miniszterelnöke.

188 supremus Hollandiae pensionarius = Hollandia legfőbb pensionariusa – A kifejezés alapja a holland *raadpensionaris* szó, amely Hollandia miniszterelnökének megnevezése volt.

189 omnia potestatis [est] = minden hatalommal bír

190 A parlamentben jelenlevő képviselők száma rendre változott. A napi ügyeket vivő, állandóan jelenlevő tagokon kívül a tartományok egyes képviselői gyakran voltak távol, hogy részt vegyenek saját tartományuk közgyűlésein. Vö. Thomassen, 2009. 84.

191 Orániai Vilmos (1650–1702) 1672-től Hollandia helytartója, 1689-től III. Vilmos néven Anglia és Írország királya.

192 securitására = biztonsága érdekében

193 ordinarius = rendes

194 Hamel Bruyninx, Gerard (1616–1690) 1670–1690 között bécsi holland követ. 1684 novemberétől szabadságon volt és Hollandiában tartózkodott. Vö. Schutte, 1976. 134–135.

195 Utalás a bécsi holland követnek a gályarab prédikátorok kiszabadításában és egyéb egyházi ügyekben játszott szerepére.

196 Ld. a holland parlament itt közölt, 1686. március 5-én hozott határozatát.

197 Galliabúl = Franciaországból

198 novellakban = újságokban

199 drágonyok = dragonyosok

200 tentőrnek = kínzónak

álomtúl el tiltyák, ugy hogy megbodulvan es el ajulvan, szamtalanon Papistákká lesznek. Ahol egy rendbeli draganyok ki fáradnak, azok helyett ujjabbakat küldenek. E kegyetlenség miatt egész varosok lesznek Papistákká, noha ellenben nemelly varosokban csak egy sem lesz Papistává, hanem inkab a kik kivalt az orszagnak széli felé laknak, mihelt hallyak, hogy jönek a Draganyok, minden jovokat el hagyván erdökre hegyekre bujdosnak, es úgy altal Angliaban, Nemet orszagban mennek, ide pedig Belgiumban ezerenként. Igen sokan vadnak, a kik Papistakka löttek, de elegen vadnak alhatatosok is, hogy ha ölnékis, nem illyen száraz vereseggel kinoznák, mennének, mint a regi keresztyenek a Pogany Imperatoroknak[201] idejekben, magoktúl önként a halálra, mint a ju a sóra. Sok száz ezeren vadnak, akiknek illyen sorsok vagyon, de mégis nem emeli senki a kezét vagy közzülök vagy érettek. A Belgak az ö Galliaban valo residensek[202] altal instaltanak[203] ugyan melettek, de arra azt mondotta a Francia kiraly, hogy ö maga országában szabad vélle, mit cselekszik, mint maga hazában, most már meg ujjab Edictummal[204] fenyegetik a népet,[205] hogy ha ki 14 nap alatt Papistává nem leszen, minden nyomorusagot rajtok meg kettöztetnek, es a Francia Kiraly azt mondotta, hogy az unokaja, [a] Dux Burgundiae[206] csak a historiákbúl fogja megtanúlni, hogy Galliában reformatusok laktak.[207] Most meg más parancsolat ment ki, hogy 14 nap alatt minden Reformatus Pap Galliábul ki költözzék. Itt Hollandiaban egynehany városokban sok házakat epitenek e sok futott embereknek szamokra, es nagy collectakat[208] szednek. E Tyrannusossaga a Francia Királynak meddig megyen 's mint vegzodik, csak az jó Isten tudgya, kinek oltalmaban legyen bekessége Nagysagodnak, egesz Fejedelmi hazának, egesz orszaganak.

23 8bris Hágában.

Nagysagodnak legkissebbik szolgaja nagy alazatossaggal

Colosvari Istvan[209]

11.
A holland parlament határozata Apafi Mihály leveléről

Hága, 1685. október 27.

(NA, ASG, 4591, f. 84)

Ontfangen eene missive van den Prince van Transylvanien, geschreven in 't leger tot Ebesfalva den 20e Januarij lestleden, houdende in effect creditief op den heer Steven Kolosvari. Waerop gedelibereert sijnde, is goetgevonden ende verstaen,

[201] imperatoroknak = uralkodóknak

[202] Wassenaer, Willem van (1649–1723) 1680–1688 között Hollandia párizsi követe. Vö. Schutte, 1976. 24–25.

[203] instaltanak mellettek = jártak el érdekükben

[204] edictummal = rendelettel

[205] XIV. Lajos 1685. október 18-án adta ki a fontainebleau-i ediktumot, amellyel betilotta a reformátusok vallásgyakorlatát, hatályon kívül helyezte a nantes-i ediktumot (1598), amely éppen a hugenották szabad vallásgyakorlatát engedélyezte.

[206] Lajos (1661–1711) Burgundia hercege, XIV. Lajos legidősebb fia, trónörökös.

[207] Vö. *Oprechte Haerlemse Saturdaegse Courant*, 1685. október 13.

[208] collectakat = adományokat

[209] Teleki Mihály másolata

mits desen te versoecken ende te communiceren de heeren van Everwijn ende andere haer Hoog Mogende gedeputeerden tot de buijtenlandtsche saecken om het aenbrengen van den gemelten Kolosvari te hooren, daerover met denselven in conferentie te houden ende van alles alhier ter vergadering rapport te doen.

Fordítás

Beérkezett Erdély fejedelmének egy, az ebesfalvi seregben[210] ez év január 20-án írt levele, amely tulajdonképpen a Kolosvári István úr számára szóló megbízólevél. Ezzel kapcsolatban tanácskozásra került sor, elrendelésre került, hogy ezennel felkérik és tudomására hozzák Everwijn úrnak[211] és a Nagyhatalmú Urak[212] külügyi bizottsága más tagjainak, hogy nevezett Kolosvári mondanivalóját hallgassák meg, arról az illetővel tárgyaljanak, és mindarról itt a gyűlésen jelentést tegyenek.

12.
A holland parlament határozata a Kolosvári István számára kiállítandó iratokról

Hága, 1686. január 4.

(NA, ASG, 4591, f. 205v)

Sijnde ter vergaderinge voorgedragen en bekentgemaeckt dan den heer Kolisvarj, bij den heere Prince van Transylvanien affgesanden, om haer Hoog Mogende voor te dragen desselfs enixe genegentheyt tot de saecke van de religie ende tot eenen goeden vrede met den eersten weder van hier derwaerts soude vertrecken; is naer voorgaende deliberatie goetgevonden ende verstaen dat de noodige brieven van recredentie ten behoeve denselven sullen werden gedepescheert ende hem ter handt gestelt sonder resumptie.

Fordítás

A gyűlésen előadatott és közöltetett, hogy Kolisvári úr, akit Erdély fejedelme azért küldött követségbe, hogy a Nagyhatalmú Urak elé tárja a fejedelem vallás és a kedvező feltételekkel megkötendő béke ügye iránti elkötelezettségét, a következő hónap elsején[213] innen visszaindulna oda; előzetes tanácskozás után elrendelésre került, hogy számára a szükséges válaszleveleket[214] kiállítják és kezébe adják, felolvasás nélkül.[215]

---

[210] Az Apafi levelében álló (ebesfalvi) *vár* helyett a holland nyelvű szövegben (ebesfalvi) *sereg* szerepel.

[211] Everwijn, Everhard, Gelderland tartomány képviselője a holland parlamentben.

[212] A holland parlament korabeli titulusa.

[213] Kolosvári saját beszámolója szerint már január elején visszaindult. Ld. itt közölt levelét Teleki Mihályhoz. Bécs, 1686. április 20.

[214] A többi levél szövege nem maradt fenn.

[215] A holland parlament korabeli döntéshozatali mechanizmusára utaló kifejezés. Arra utal, hogy a határozat szövegének tervezetét más esetektől eltérően nem olvasták fel az ülésen résztvevő képviselők számára ellenőrzés céljából. Vö. Thomassen, 2009. 124.

13.
A holland parlament levele Apafi Mihályhoz
Hága, 1686. január 4.
(NA, ASG, 4591, f. 205v–206r)

Kolosvári István, a nagyenyedi kollégium professzora átnyújtotta nekik Apafi Ebesfalva várában, 1685. január 20-án kelt levelét, amelyben a fejdelem jelzi a vallást érintő ügyek és a kedvező feltétekkel megkötendő béke iránti vágyát. Tudatják vele, hogy Kolosvári a rábízott feladatokat nagy szorgalommal elvégezte, és ha a körülmények engednék, tovább is szívesen látnák. Biztosak abban, hogy ha Kolosvári hazatér, el fogja mondani, mennyire elkötelezettek a vallást érintő ügyek és a béke iránt.

Principi Transylvaniae 4 January 1686.

Serenissime et Celsissime [Princeps][216]

Literas Celsitudinis Vestrae scriptas in Castro Ebessalua die 20 Januarij anni 1685. nuperrime elapsi Nobis tradidit Nobilis et Reverendus Dominus Stephanus Colosvari collegij Abbensis Professor, quibus Nobis significare Celsitudo Vestra dignata est, sincerum et propensum Ejus in res sacras et Pacem bonam, inclinatum animum. Nos idcirco intermittere non potuimus, quin Celsitudinem Vestram hisce certionem redderemus praefatum Dominum Colosvari munere sibi injuncto apud Nos tanta fide et sinceritate esse perfunctum, ut sua debita laude non inornatus a Nobis dimittendus sit: Fuit enim cum Celsitudinis Vestrae praecipue nomine, quod jure apud Nos plurimi esse debet, Nobis gratissimus, tum suo etiam merito, suo nempe munere diligentissime obito, haud parum acceptus, et pro prudentia, qua pollet, ita sese gessit, ut libentissime ejus praesentiam hic loci diutissime exoptassemus, si ratio et negotium sibi demandatum, illud permisissent, nulli dubitantes, ad reditum suum nostrum, tam erga res sacras et Pacem, quam erga Celsitudinam Vestram, singulare studium et observantiam eadem et sinceritate sit relaturus verissimeque expositurus. Quod reliquum est.[217]

[216] [kiegészítés]

[217] Korabeli másolat – A fenti levél műfaját tekintve a korban szokásos „récréditif" (elbocsátó levél), amelyben a fogadó fél kijelenti, hogy a hozzájuk küldött követ megbízatását befejezettnek tekinti, és tudatja, hogy annak tevékenysége örömére szolgált. Vö. Thomassen, 2009. 103.

14.
Hendrik Casimir van Nassau[218] levele Apafi Mihályhoz

Leeuwarden, 1686. január 24.

(ENML, KJ, Missiles, 204–207)

Hűséges hívétől, Johannes vander Waeyentől megtudta, hogy az Apafi által hozzá küldött Kolosvári Istvánnak, aki korábban a magyar nyelven kiadandó Biblia munkájának szentelte magát, eltökélt szándéka, hogy minden rábízott dologról tájékoztassa. Nem volt alkalma Kolosvári tudomására hozni, hogy hitet tesz e kiváló férfiú mellett. Vander Waeyen a fejedelem dicséretes javaslatát haladék nélkül részletesen és híven ismertette vele és hathatósan a figyelmébe ajánlotta. Tudomására jutott, hogy a fejedelem mennyit fáradozik azon, hogy mindenki javát szolgálja. Ezért minden olyan törekvést, ami ezeknek a támogatására és előmozdítására irányul, eltökélten helyesel, és levelével ismételten biztosítani akarja a fejedelmet jó szándékáról, megfogadva Istennek, hogy minden lehetséges alkalmat megragad a fejedelem támogatására.

Serenissime Princeps etc. Domine.

Quam primum ex nobis fideli et dilecto Johanne van der Waeyen percepimus,[219] missum in has oras a Serenitate Vestra, doctum et praestentem Dominum Stephanum Kolosvari, pientissimum dedendis lingua Vestrate Sacrosanctis Bibliis institutum, illiusque rationem omnem nobis proponendi ac communicandi occasionem impense petere, committere non potuimus quin ultro ac libenter Viri Egregij votis faceremus satis. Laudatissimum igitur Serenitatis Vestrae propositum[220] prolixe nobis et fideliter exposuit et inpensissime commendavit. Ea autem deprehendimus esse hac Serenitatis Vestrae molimina, ut quae sua se pietate atque insigni, prorsus utilitate bonis omnibus abunde probent, quare et operam iis fovendis ac promovendis omnem alacri animo addiximus literisque denuo Serenitati Vestrae polliceri voluimus.[221] Faxit Deus Optimus[222] Maximus ut alibi adflictissima sub Serenitatis Vestrae Principatu ac Domino Secura sit res orthodoxa et floreat. Qua spe fulti, pro Serenitatis Vestrae incolumitate Deo vota faciemus nullam non ansam captaturi, qua probare possimus, nos esse.

---

[218] II. Hendrik Casimir (1657–1696) a Hollandia Friesland tartományát már a 17. század eleje óta irányító Nassau-Dietz dinasztia tagja, 1664-től a tartomány helytartója; székhelye Leeuwardenben, a tartomány fővárosában volt. Neve és személye nem lehetett ismeretlen a várostól nem messze eső Franeker egyetemén megfordult magyarok számára sem, hiszen az erdélyi Szathmári Pap János 1682-ben Franekerben kiadott *Philosophia prima seu metaphysica brevibus aphorismis delineata* című disputációgyűjteményét (RMK III. 3179) neki ajánlotta.

[219] Waeyen, Johannes vander (1639–1701) 1677-től a teológia professzora a franekeri egyetemen, 1679 körültől 1691-ig II. Hendrik Casimir, Frízföld helytartójának titkos tanácsosa. Vö. Sluis, 1994, 95, 100–101.

[220] Nem tudni, mire vonatkozott Apafi javaslata. Kolosvári küldetését ismerve a fejedelem valószínűleg Frízföldön is Erdély státusának megőrzéséhez kért támogatást.

[221] Ezek szerint nem ez volt ez első kapcsolatfelvétel Apafi és II. Hendrik Casimir között. Mivel az utóbbi hivatalos levelezésének jegyzéke (vö. Nienes–Bruggeman, 2002. 221–225) szerint nem maradtak fenn az erdélyi fejedelem hozzá írott levelei, további kutatásoknak kell tisztázniuk, hogy mikor jött létre kapcsolat a fejedelemség és a holland tartomány között.

[222] [a kéziratban: Optumus]

Leovardiae IX Kal. Febr. anni MDCLXXXVI.

Serenissime Princeps ac Domine

Serenitati Vestrae ad omnia amicitiae
et prolixissimi adfectus officia deditos,

HC Fürst zu Nassau

Címzés: Serenissimo Principi Domino Domino Michaeli Apafio Transsylvaniae Principi, Partium Regni Vngariae Domino, Siculorum Comiti etc. etc. Albam Iuliam

15.
A holland parlament határozata a Bécsbe visszainduló holland követnek adandó utasításról
Hága, 1686. március 5.
(NA, ASG, 4591, f. 220r–v)

Is naer voorgaende deliberatie goetgevonden ende verstaen dat den heer Hamel Bruyninx, haer Hoog Mogende extraordinaris envoyé aen het Hoff van den Keyser, staende op sijn vertreck derwaerts, sal werden gelast, de heere Fürst van Sevenbergen in sijn negotiatie aen het Hoff van Sijne Keijserlyke Majesteyt ten besten te seconderen ende vooral alle meest crachtige devoiren aen te wenden dat bij Sijne Keijserlyke Majesteyt niets mach werden gedisponeert offte eenige nadeelige resolutie genomen in prejudicie van den voorszeide Fürst ende die van de Protestantsche Religie, soo in het voorszeide Fürstendom als elders; maar ter contrarie bij te brengen wat doenlijck is ten eijnde de voorszeide Protestantsche Religie geconserveert mach blijven, ende aen diegeene die van deselve professie doen, gelaten de vrijheijt en de faculteyt om haeren godtsdienst openbaar te exerceren daervan sij altijt hebben gejouisseert; dat hij heer Hamel Bruynincx de ministers van andere Protestantsche princen aldaer aen het Hoff praesent sijnde, sal aenmanen, induceren ende permoveren om met hem tot hetselve ooghmerck te concurreren, ende dat hij met de voorszeide ministers sal overleggen, de middelen die ten dien eijnde meest sullen comen dienen, ende dat hij onder addres van den griffier aen haer Hoog Mogende van tijt tot tijt sal rescriberen wat hem dienaengaende sal wesen ontmoet.

Fordítás

Előzetes tanácskozás után elrendelésre került, hogy Hamel Bruyninx úr, a Nagyhatalmú Urak rendkívüli követe a császári udvarnál, ahová indulni készül, olyan utasítást fog kapni, hogy Erdély fejedelmét a császári udvarral folytatott tárgyalásában a lehető legjobban támogassa, és mindenekelőtt minden tőle telhetőt tegyen meg annak érdekében, hogy Őcsászári Felsége semmilyen olyan rendelkezést vagy olyan hátrányos határozatot ne hozzon az említett fejedelem és a protestáns vallás sérelmére, sem az említett fejedelemségben, sem máshol, hanem ellenkezőleg, lehetőleg eszközölje ki, hogy az említett protestáns vallás

fennmaradjon, és azoknak, akik ezt a hitet vallják, megmaradjon annak szabadsága és lehetősége, hogy vallásukat nyilvánosan gyakorolhassák, amit mindig is élveztek; Hamel Bruynincx úr más protestáns fejedelmeknek a bécsi udvarhoz delegált követeit figyelmeztesse, győzze meg és vegye rá arra, hogy vele ebben együttműködjenek, és az említett követekkel tárgyaljon azokról az eszközökről, amelyek az említett cél elérésére a legalkalmasabbak, és a titkárnak[223] címezve a Nagyhatalmú Uraknak időről időre számoljon be arról, amit az üggyel kapcsolatban tapasztal.

16.
Kolosvári István levele Teleki Mihályhoz

Bécs, 1686. április 20.

(MOL, P 1238, 19. doboz)

Tekéntetes Uram,

Januariusnak az elein Belgiumbul megszabadulván, jöttem mingyárt Postan Berolinumban, igyekezvén, hogy Martiusban othon lehettem volna, de Berolinumban egy holnapnál tovab tartoztattam,[224] még az alatt pedig Pernyeszi[225] es Inczedj[226] Uramék tudositván engem, Maramarus melly igen meg bódúlt es el pusztúlt,[227] es hogy arra mennem lehetetlen, jöttem ide Becsben, es itt már élek ez ö Kegyelmek Joakarattyokbúl, innenis pedig hogy meg indulhassak, nem latvan ö Kegyelmek modgyát, kintelenittetem várni azt, hogy ö Kegyelmek szabadulhassanak innen, vagy leg alab hogy a hadak innen le felé jobban takarodgyanak, igy utamban meg akadván es már itt az Uraknak itt való követségeket mire nézzen gyanitván, tisztemnek itilem lenni, hogy Kegyelmedet tudositani ne halasztanám, ha csak egy nehany dolgokrúlis:

1. A Belgak szintén azon formaban igirték magokat mindenre, a mint resolvált[228] vala a Brandenburgus fel jövetelemkor, az edgyen kívül, hogy már a jelen való üdőhöz képest javallyak emezek, hogy az Felseges Nemet Császárral contrahalni[229] ne halasztana Erdely orszaga, mert hová továb gyözedelmeskedik ö Felsege, annal nehezeb lesz ö Felsegeuel contrahalni es annal kevesebbetis obtinealhatni.[230]

2. Ugyan a Belgák leg jobnak itilték lenni, hogy az Suecus kezdgyen szollani Erdely mellett a Csaszarnak: melyhez kepest közlöttékis vélle az dólgot, mellyet az mi üdőre nékem meg mondottak, már akkor, az mint a Pensionarius[231] nekem

---

[223] Fagel, Hendrik (1617–1690) 1680-tól a holland parlament titkára.
[224] Ezek szerint hazafelé ismét útba ejtette Berlint.
[225] Pernyeszi Zsigmond, Apafi követe Bécsben.
[226] Inczédi Mihály, Apafi követe Bécsben.
[227] Az 1685 őszén megkötött, de a császár által később megsértett ebesfalvi szerződés – amely azt tartalmazta, hogy Erdély mentesül a császári seregek átteleltetése alól – nem vonatkozott Máramaros vármegyére és Kővár-vidékre; ezeket utóbb a császári seregek kifosztották.
[228] resolvált = döntött, határozott
[229] contrahalni = szerződést kötni
[230] obtinealhatni = lehet elérni
[231] Gaspar Fagel, Hollandia miniszterelnöke.

az utan referalta,[232] útban is volt az Suecus levele az Császárhoz ö Felsegehez a mi dolgunk végett.

3. Az Auriacus Fejedelem[233] magais irt ö Felsegenek, es az ö Felsege Belgiumban leuö Residenséuel es Plenipotentiariussáual[234] a dolog végett conferalt[235] ö Nagysaga es az Pensionarius, melly Conferentiára,[236] hogy el mennyek, offeraltais[237] nekem az Pensionarius, de en oda nem mentem, mert másutt meg vólt hagyva, hogy igen caute[238] jarjak, conferaltam azert velle csak mint magoktúl.

4. Jaualottak aztis, hogy magais Kegyelmes Urunk közlené dolgát az Suecussal, mind azert, hogy most erős szöuecseg vagyon a Felseges Csaszar, Suecus, Brandenburgus es a Belgak között, a holott az Suecus plurimum potest,[239] mind azert, hogy volt üdő, melyben az Suecusnak Erdély is jóual vólt,[240] mind azert, hogy Isten után ha jo karban szerezhetne Erdely maga jövendöre, szep alkalmatosság lenne az azokkal való Confederatiójára Erdélynek, a kik neki sokat használhatnanak sok féle casusban.[241] E dolgot az Elector[242] sem disuadeálta.[243]

5. A Belgák az ö Residenseknek,[244] a ki Becsben szokott residealni,[245] meg parancsoltak vólt, hogy ide jöjjön, de ugy latom, meg ide nem érkezett, mi az oka, nem tudom. Tudom azt, hogy meg itt letemben haromszor suplicált[246] az ordóknak, hogy differállyák[247] Martiusra el küldettetését, de nékem az ordók mas felől meg mondották, hogy csak el kell menni. Mint lött az utan a dispositio,[248] nem tudható, ugy hallom mindazaltal már itt megint, hogy most ugyan utban vagyon.[249]

---

232 referalta = elmondta, közölte

233 Orániai Vilmos korabeli magyar nyelvű iratokban használatos neve.

234 plenipotentiariussáual = teljhatalmú megbízottjával – Kramprich, Daniel Johann (†1693) 1667-től haláláig császári követ Hágában. Vö. Schutte, 1983. 145.

235 conferalt = tárgyalt

236 conferentiára = megbeszélésre

237 offeraltais = ajánlotta is

238 caute = óvatosan

239 plurimum potest = a legnagyobb befolyású

240 Utalás az ún. északi háborúra (1655–1660), amelynek során 1657-ben II. Rákóczi György erdélyi fejedelem a lengyel trón megszerzése reményében bekapcsolódott a háborúba, támogatást nyújtva a svéd királynak, X. Károly Gusztávnak.

241 casusban = ügyben

242 Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem.

243 disuadeálta = ellenezte

244 Gerard Hamel Bruyninx bécsi holland követ.

245 residealni = tartózkodni

246 suplicált = adott be kérvényt

247 differállyák = halasszák el

248 dispositio = intézkedés, döntés

249 Hamel Bruyninx 1685. december 1-jén kérvényezte, hogy a telet még Hollandiában tölthesse. A holland parlament december 5-i határozatában a követ kérését formálisan nem utasította el, viszont sürgette Bécsbe való indulását. Ezt követően a követ még számos kérvényt nyújtott be más, az indulásával kapcsolatos ügyekben, egészen 1686 februárjának végéig. A beadványokra született határozatok egyre erélyesebben sürgették indulását. A február 28-i határozatból kitűnik, hogy beadványában kijelentette: nyolc nap múlva kész elindulni Bécsbe. Ezt követően – mint láttuk – március 5-én megkapta instrukcióját, ennek ellenére még június elejére sem érkezett meg a városba. Vö. *Extracten uyt het register der resolutien van de Hoogh Mog. Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlandtsche Provincien*, az említett napokon született határozatok és Kolosvári levele Teleki Mihálynak. Bécs, 1686. június 10. (MOL, P 1238, 18. doboz)

6. Ama Dilemmát, ha pénzt fizetneé az Erdelyi Meltosagos Fejedelem esztendönként ö Felsegenek, vagy mint az Imperiumbeli Fejedelmek cselekesznek, haddal segitené abban az Casusban, mikor [a] Török ellen hadakoznék ö Felsége. Vadnak ollyakis az Imperiumban, kik abban az Casusban pénzel contentallyak[250] ö Felsegét vitezek helyett, ezt mondom, nekem sokan proponalták,[251] melyre én mondtam ugyan holmit, de magok magoknak avval feleltek, hogy Tributariusnak[252] lenni nem szép név, hanem job volna bizonyos számú hadat igirni segitsegül arra az üdőre, míg ö Felsége [a] Törökkel hadakoznék, igy ennek a hadnak egyéb üdőben is hasznat vehetné az ország. Az pénz pedig, mellyel ezt a hadat kellene tartani, az orszagban maradna.

7. Kérdezösködék töllem az, kinek synceritássában Kegyelmes Urunk ö Nagysaga meg nyugott,[253] hogy micsoda részej azok az Vármegyék az Erdelyi Dominiumnak, mellyekben a Nemet quártelyozni[254] be szállott.[255] Kerdezé azt is, hogy Kegyelmes Urunknak van-é hada. Micsodás? Es menyire való hada van? Melly kerdesekre feleltem ugyan, a mit leg jobban tuttam, de kerdeseknek magyarazatytyát az után értettem meg, tudniillik, hogy Erdely orszaganak talpon kell lenni, vigyázolag, jó rendben, fegyverben, nem hogy ellene tamadgyon ö Felsegenek, ha nem hogy annak az fegyvernek mutogatása által job modgyáual tractalhasson és contrahálhasson ö Felségéuel; azomban az quartelyozókis inkáb hatarokban tartanák magokat, külömben ha csak kérőleg viseli magát Edély országa, nehezebben vagy nem is mehet valamire.

8. Van Belgiumban egy jó ember,[256] ki azt mongya vala, hogy Kegyelmes Urunk irna az Brandenburgusnak, hogy a maga hadát Erdély felöl ducáltatná.[257] Így Erdélynek nem lenne annyi kára, mert azt a hadat nagy disciplinában[258] tartyák, azomban ha az Keresztyének fegyvere mégis elöb menne, azzal az alkalmatossaggal az Branderburgus hada az Erdelyi Meltosagos Fejedelemnek igen alkalmatos segitsége lehetne azoknak az tartomanyoknak, kiket a Török Erdelytűl el uött, az Erdelyhez való reducáltatásokra.[259] Jöuék Berlinumban 's hát a Consiliarius[260] ezen dolgot maga hozá mingyart elö, és az mint mondá, munkalódottis ebben az Electornal ö Felsegénel, mint alkhattak meg, még ez után tudódik ki.

---

250 contentallyak = fizetik ki, elégítik ki

251 proponalták = javasolták – Apafi követének 1684 őszén folytatott berlini tárgyalásain hasonló kérdést tettek fel: „…melyikre lenne inkább készen az erdélyi fejedelem: azt az adót, adná-e inkább a német császárnak, melyet ád a töröknek, avagy, hogy bizonyos számu vitézeket adna, mikor kellenék, hogy az ország mindenekben ugy maradhatna, mint volt a török alatt". Kolosvári már Berlinben is dilemmának nevezte a kérdést, és elhatározta: utánajár annak, hogy „az imperiumbeli fejedelmek, ki-ki mit ád a német császárnak a protectioért és az alatt, kinek micsoda libertássa vagyon". Vö. Koncz, 1887. 214.

252 tributariusnak = adófizetőnek

253 Ugyanezekkel a szavakkal utal Frigyes Vilmos brandenburgi választófejdelemre Apafi 1685. január 20. után kelt, Kolosvárinak írt levelében (ld. a 2. sz. dokumentumot)

254 quártelyozni be szállott = katonáit elszállásolta

255 A császári csapatok 1685 novemberében előbb Kővár-vidékre, majd 1685 decemberében Erdély nyugati és északi megyéibe vonultak be téli szállásra.

256 Kiléte ismeretlen

257 ducáltatná = vezetné

258 disciplinában = fegyelemben

259 reducáltatásokra = visszacsatolásukra

260 Fux, Paul, tanácsos a brandenburgi választófejeldelem udvarában. Vö. Koncz, 1887. 152.

9. A Belgák a Constantinapolyi Residenseknek[261] is irtak, hogy halgatódzék az Erdelyi dolgok iránt, es ha mi méltó occurral,[262] irja meg nekik, es az Erdelyi oratornak[263] is jelencse meg. Az Pensionarius azt mondá, hogy ittis tudnak szolgalni, ha az üdő ugy kivannya.

Meltosagos Uram! Én azok közzül, mellyeket igy masoktul vöttem, hallottam es lattam, ezeket akaram Kegyelmednek tuttára adni, tudván, hogy valami haszonra való talaltatik benne, a mi Kegyelmes Urunknak ö Nagysaganak, ö Nagysagoknak 's ö Kegyelmeknek[264] Kegyelmed tuttokra adgya.

En az en Istenemnek elötte nem szünöm meg esedezni könyörgésemben, hogy Nagysagtoknak, Kegyelmeteknek jelencse meg az ö lelkenek hatalma által azt, az mi edes hazanknak illyen nagy szorongattatasaban leg job, szükségesseb, es sok üdőkre valo meg maradasára es tisztesseges hirenek, nevenek meg oltalmazasára leg alkalmatossab. Kegyelmedetis pedig Isten lelkeben testeben erössicse meg, sziuének gondolatiban es minden tanacskozasiban szentellye meg magát Kegyelmednek, es egesz házát, az haza es az Ecclesia javára tarcsa meg, ezt kivanom es maradok Kegyelmednek alazatos szolgaja

Kolosvari Istvan

Totfalusi Uram mar az Biblia utan való Soltaroknak nyomtatásahoz fogott,[265] es az mint mongya, szandeka az, hogy a jöuö nyáron haza mennyen.[266]

Meltosagos Uram. A mint enis az beszedet hallom, félek rajta, hogy a követ Uraknak ö Nagysagoknak, ö Kegyelmeknek sokat kell itt mulatni, es mar enis ide jövén 's könyvek terhéuel léuén, ö Kegyelmek nékül meg nem indulhatok a sok hadak miatt, es ha a nem volnais, meg nem indulhatok, mert nincsén semmi költségem.[267] Berolinumból eddig való jöuetelemet is ö Kegyelmek fizették, 80 Tallért. Kegyelmes Uram, kérem, értessen segedelmével, de ne hadgya nyavalyás házam népét is, az Ur Isten Kegyelmednek meg fizeti.[268]

Kívül Teleki Mihály kezével: Kolosvari Uram irasa Becsbül 20 Aprilis 1686.

---

261 Colyer, Jacob (1657–1725) 1682-től haláláig Hollandia konstantinápolyi követe. Vö. Schutte, 1976. 308–309.

262 occurral = történik

263 Sárosi János, 1683–1687 között Apafi konstantinápolyi követe.

264 Utalás a fejedelmi tanács tagjaira

265 Tótfalusi Kis a zsoltárokat kétféleképpen nyomtatta ki. A nagyobb alakú kiadást egybekötötte a Bibliával, a kisebb formátumút külön adta ki még ugyanabban az évben (1686). Vö. Haiman, 1987. 37.

266 Tótfalusi Kis többször is elhalasztotta hazatérését. 1685 őszén még 1686 tavaszára tervezte Erdélybe való visszamenetelét (vö. Jakó, 1974, 324.), de fenti terveit is megváltoztatta, mert csak jóval később, 1689 őszén tért haza.

267 Kolosvári még 1686 júniusában is Bécsben volt. Ld. Teleki Mihálynak írt levelét. Bécs, 1686. június 10. (MOL, P 1238, 18. doboz.)

268 A levél fennmaradt eredetije titkosírással íródott. Feloldott szövege Teleki Mihály másolatában maradt fenn.

17.
Kolosvári István levele ismeretlenhez[269]
Nagyenyed, 1691. május 31.
(MOL, P 1952, 1. cs.)

Az Ur Isten aldgya megh Uram Kegyelmedet, kiva[nom].[270]

Tekintetes Uram!

Megh olvasvan énis a' kegyelmed levelet [---] Uramnál, hogy tiszteletemet tegyem. Az Enyedi Gaspar[271] dolg[ahoz] most hogy ne szollyak, az Erdelyi Ecclesia Amstelodam béli penzenek dolgat a' mi nezi, sok tudakozodasom utan, becsületes és Nagy embereknek tanattsokbol, nevezetesen Anslarius Uram Amstelodami Praedicatornak munkalodasabol attuk azt a peszt eö Kegyelmével az Amstelodami Respublicanak,[272] abban a' formaban, a' mint vagy egy privatus ember vagy Societas[273] vagy Fejedelmek, vagy Grofok, akar Belgiumiak, akar idegenek, szoktak adni interesre penzeket, vagy Amstelodamnak vagy mas Varosnak, vagy Hollandianak[274] vagy akarmellyik Provincianak. Ebben az a' külömbség mindazon által, hogy Amstelodam ád tria per centum,[275] mas Varos vagy Provincia adot volna 4 per centum. Kisseb societas, vagy kevés privatus ember adott volna többet is, de mindenek aszt jovallottak, hogy mindenek felett a' Capitalenak[276] securitassara kell vigyazni, melly nem eggyaranyu mindenütt, mert eszt az Amstelodamit mondottak legh nagyob securitassal lenni, a' Provinciaket és mas Varosokét kissebbel, noha nagyob interessel, valamely privatusnal valo letit penig leg nagyob interessel, de leg kisseb securitassal, az az: hogy a' Capitale mindenkor keszen lehesssen, mikor [az] ember akarja fel venni, mellyet nem mindenütt obtineal az ember. Nemely Varos vagy Provincia egyszer maszszor annyit vött már fel, hogy ha egyszer s mind kivannak töllök, soha meg nem fizethetnek. 2. Hogy [az] ember az int[e]rest an-

---

269 Mivel a levél a Bethlen család levéltárában található, a szakirodalomban az az álláspont alakult ki, hogy a címzett valószínűleg, vagy bizonyosan Bethlen Miklós (vö. Herner–Keserű, 1985. 95; Sipos, 2002. 39.). Mivel a levél végén levő megjegyzés semmiképpen sem Bethlen kézírása, további kutatásoknak kell eldönteniük, ki volt a levél igazi címzettje. Annyi bizonyos, hogy a címzettet abban a körben kell keresni, amely Horti István püspök halála után az új püspök megválasztása (1691 júliusa) előtt számba vette az elhunyt által kezelt egyházi vagyont.

270 [a kézirat széle több helyen hiányos, a szöveg kiegészítéseit [ ]-ben adom meg, a szöveghiányokra a [---] jellel hívom fel a figyelmet]

271 1686-tól Hollandiában, majd 1692-től Marburgban tanuló diák. Hollandiai tanulmányait Tótfalusi Kis is támogatta, Franekerben jogi doktori címet szerzett. Vö. Bozzay–Ladányi, 2005. 80; Haiman, 1987. 98.

272 Amszterdam a Kolosvári korábbi leveleiben említett Genovával és Velencével ellentétben még nevében sem volt köztársaság. Az itteni elnevezés – valószínűleg a két olasz város nevének analógiájára – a holland nagyváros rendkívüli jelentőségére, ebből fakadó önállóságára és városállamszerű pozíciójára utal. A kifejezéssel Kolosvári azt hangsúlyozza, hogy a pénzt nem magánembernek, nem is egy társaságnak, hanem Amszterdam városának adták.

273 societas = társaság – Amszterdam város kincstárnokainak többek között a Holland Kelet-indiai Társaság is ügyfele volt.

274 Holland és West-Friesland, a holland köztársaság hét tartományának egyike.

275 tria per centum = három százalékot

276 capitalenak = tőkének

nak idejeben és hellyén fel vehesse eszt sem [---]alhatni mindenkor mindenütt. 3. Hogy mikor a' Cap[italet] fel veszi, ujjab nyereseggel vehesse fel. A Capitalet [fel] vehetni ugy, hogy azon Societas, a' mely az embertől fel ve[szi], ismét annyi penszt olvasson, sem eggyik, sem masik eszt nem cselekszik. Hanem a' mikor ki penzét le tészi, vagy mikor valakinek penzet be veszik, Obligatoriat[277] adnak, mellyet esztendőnkent meg oda visznek, mikor interest kell venni, és mindenkor az interesnek meg adasat az Obligatoriara fel jedzik. Mikorra mar a Capitalet akarja valaki fel venni, csak eszt az Obligatoriat adgya el, mert akar ki legyen az, a' ki aszt meg vötte, ki aszt az obligatoriat be mutattya, az interest annak akkor ki adgyak. Vadnak pedig ollyan emberek elegen, nem jut eszemben, minek hijjak őket, a' kiknek csak emlittse [az] ember, hogy illyen summat erő Obligatoriat akar el adni, mindgyart el segitik adni.[278] Az Amstelodamtol emanalt[279] Obligatorianak mar az masok felett valo valora[280] az, hogy azon kivül, hogy az interest esztendőnkent bizonyoson meg adgyák, ha van a' ki keri. Ezen inkab kapnak, nyereseget is nagyot adnak erre a' Capitalen fellyül, sokszor esztendeig valo interessenel is nagyobbat ad a' szerent, a' mint az Mercaturanak[281] divattya ujjul. Sok hellyen, mikor igy akarja valaki Obligatoriajat el adni, el nem adhattya külömben, hanem a Capitalebol is remittalni[282] kell, nagy karaval adgya el. Töb szoval elni nem akarok, talam ezis sok, mert Kegyelmed Uram mind ezeket elegseges keppen tudgya.[283] En illyen obligatoriat negyet hosztam[284] és jo emlekezetu Horti Istvan[285] Püspök Uramnak attam, egesz descriptiojaval[286] ezeknek a' dolgoknak. De mondgyam inkab, attam az Obligatoriaknak parjokat, mert az Originaleknak[287] Anslar Uramnal kellett maradniok.[288] Azok nelkül esztendönkent interest eö Kegyelme nem vehetet volna.[289] Negy Obligatoriakat extrahalt[tm][290] az eöt ezer Tallerokrol,[291] noha nem aeqvaliter[292] negy [---] osztva, mert az akkori intentiohoz[293] kepest ugy gondolt[am], hogy a' szügseg ugy kivanvan, darabonkent is a' Capitalet mindenkor fel vehesse [az]

---

277 obligatoriat = kötelezvényt

278 Az amszterdami tőzsdén külön stand volt biztosítva a kötelezvények adásvételére. Vö. Nieuwkerk, 2009. 76.

279 emanalt = származó

280 valora = értéke, előnye

281 mercaturanak = kereskedésnek

282 remittalni = visszaadni

283 E megjegyzés arra utal, hogy a címzett tisztában volt a pénz befektetésének hollandiai lehetőségeivel. Ez alapul szolgálhat kilétének későbbi meghatározásához.

284 Ld. az 5., 6. és 7. sz. iratokban említett kötelezvényeket.

285 Horti István (1625 k.–1689) 1684-től az erdélyi református egyházkerület püspöke.

286 descpriptiojaval = leírásával

287 originaleknak = eredeti iratoknak

288 Kolosvári ezen állítását igazolja Anslaar elismervénye, amelyben a lelkész kijelenti, hogy az enyedi professzor a kötelezvényeket a gondjaira bízza. Ld. a 7. sz. dokumentumot.

289 A befektetett pénz kamatait valóban felvették évenként, de nem maga Anslaar, hanem – az ő megbízásából – mások. Vö. SA, ATO, 327, 60 (1686); 329, 59 (1687); 331, 75 (1688); 333, 77 (1689); 335, 66 (1690); 337, 123 (1691).

290 extrahaltam = szereztem

291 A Biblia kiadására szánt 2500 aranyforint átszámítva 5000 birodalmi tallérnak felel meg. A birodalmi tallér és a holland gulden közötti váltószám 2,5, a pénz befektetésekor ezért jegyeztek be 12500 guldent az amszterdami kincstárnokok pénztárkönyvébe és naplófőkönyvébe.

292 aeqvaliter = egyenlően

293 intentiohoz = szándékhoz, törekvéshez

ember, el adniis ugy könnyeb, mint ha az egesz summarol csak eggy obligatoria volna.[294] Attuk aszt a' penszt az Amstelodami Respublikanak Anno 1684 Mense Majo,[295] a' diest[296] most nem tudom hol fel keresni, mert Majusban tölt hat esztendeje.[297] Minden esztendőre attak tria per centum, az eöt ezer Tallerra mas fel szaz Tallert.[298] A ket első esztendőre valo interessét, Taleros Imperiales 300[299] én költöttem el,[300] mellyet meg igirt vala Istenben el nyugott kegyelmes Fejedelmünk,[301] hogy meg fizeti az Ecclesianak.[302] A negy esztendöre valo interes, Taleros Imperiales 600 Anslar Uramnal leszen,[303] hanem ha a' nekem adot pénzért, mert aszt akkor előre a' magaebol atta vala, interesül valamit el venne, mely teszen circiter[304] Taleros Imperiales 10. és ha a' maga farattsagarais valamit nem kivan.[305] Mert az illyen Agensnek fizetese jar, de ugy hiszem, eö kegyelme, mint az ollyanok, sokat nem kivan, mert a' Magyaroknak szeretője és minden fele az Ecclesiaknak nagy Promotora,[306] elegeis vagyon. Nem is tudom, kire mertük volna aeqvo commodo et securo[307] el bizni eszt a' dolgot, mint eö kegyelmére. Igyekzem vala én azon, hogy az Indica Societasnak[308] adgyam aszt a' penszt, hogy mikor ama nagy nyeresegekkel meg jöttek volna, ket, harom, negy annyi nyereseggel, mint volt a Capitale, a' szerent a' nyeresegben miis participaltunk volna,[309] és ugy hiszem, a' mi Ecclesiankra valo tekintetert eszt a penszt oda is be szerezhettük volna, de ugyan

---

[294] A befektetett összeget végül mégis egyszerre vették fel a négy kötelezvény alapján *1696.* május 15-én az az évi kamatokkal együtt. Vö. SA, ATO, 348, 87. A források tehát megcáfolják azt a szakirodalomban elterjedt nézetet, hogy a pénz hazahozatalára 1695-ben került sor (vö. Pokoly, 1904–1905, V. 226; Sipos, 2000. 39.).

[295] mense Majo = május hónapban

[296] diest = napot

[297] Kolosvári az évet kivéve pontosan emlékszik: a pénz befektetésére valóban hat évvel korábban, *1685.* május 8-án került sor.

[298] Kolosvári pontosan számol: a befektetést követő két évben a négy kötelezvényre évente összesen 375 gulden kamatot fizettek, ami egy évre 150, két évre 300 birodalmi tallérnak felel meg. Vö. SA, ATO, 327, 60 (1686); 329, 59 (1687).

[299] Taleros Imperiales 300 = háromszáz birodalmi tallért. – A kéziratban: Impp. 300

[300] Kolosvári szavai hitelesek. Egy Gyulafehérváron, 1701. január 6-án készített kimutatás szerint az enyedi professzor valóban 300 birodalmi tallért, vagyis 750 guldent kapott Anslaartól előlegként. Vö. MOL, P 658, 11. cs.

[301] Apafi Mihály 1690. április 15-én halt meg.

[302] A korábban említett kimutatásban is az áll, hogy Apafi megígérte: a Kolosvári által felvett összeget megtéríti az erdélyi református egyháznak. Mivel az összeg még 1701-ben is ígérvényként szerepel, egy másik helyen pedig ugyanezt az összeget hiányként tüntetik fel, úgy tűnik, a fejedelem az összeget nem térítette meg. Vö. MOL, P 658, 11. cs.

[303] A befektetett pénz kamata Anslaar kezelésében évekig gyűlt, és csak 1693-tól került sor az első kifizetésekre. Vö. MOL, P 658, 11. cs.

[304] circiter = körülbelül

[305] Anslaar az előbb említett kimutatás szerint a Kolosvárinak adott előleget valóban a befektetett pénz kamatának felvételéből vette vissza, és a feltételezett, körülbelül 3,33 százalékos kamatnál kedvezőbb, 2,65 százalékos kamatot számított fel, a „maga fáradságára" viszont nem kért semmit. Vö. MOL, P 658, 11. cs.

[306] Anslaar e jellemzése egybeesik a már korábban idézett, halála után megjelent nekrológban foglaltakkal, mely szerint nemcsak saját egyházközségét támogatta, hanem más egyházaknak is erején felül segített. Vö. Alphen, 1694. 49.

[307] aeqvo commodo et securo = alkalmas módon is és biztonságosan is

[308] Indiaca Societasnak = a Holland Kelet-indiai Társaságnak

[309] participaltunk volna = részesedtünk volna

csak nem attak volna nekünk többet ha[---], hanem 3. vagy 4. per centum.[310] Ama nagy nyereseg penig Soci[etatis] et Respublicae bonum,[311] mellyet ök semmikeppen el nem idegenitene[k]. [---] egyeb dolgokat a' mi nézi, a' mellyekröl Kegyelmed ir, mert [---] ir, mind nehez és rövid idöre szorittatot. Valamiben [---] szolgalattal lenni, mindent eörömest cselekszem.

Kegyelmed[nek] penig és egesz hazanak minden jot kivanvan, maradok Kegyelmednek alazatos szolgaja. Ultima Maji[312] 1691. N. Enyed.

Kolosvari Istvan m[anu] pr[opria].[313]

Más kezével: Kolosvari Istvan Uram levele az Amsteradamban le tett Ecclesia penzeröl.[314]

[310] A társaságnak voltak részvényei is, de adott ki kötelezvényeket is a nála befektetett pénz után, sőt az is előfordult, hogy az osztalékot vagy annak egy részét kötelezvényekben fizette ki, ezekre viszont csak 3,5 százalékos kamatot fizetett. Vö. Gaastra, 1989. 241.

[311] Societatis et Respublicae bonum = a társaság és a köztársaság vagyona

[312] ultima Maji = május utolsó napja

[313] Autográf

[314] A kézírás némileg hasonlít Kolosváríera, de annál „kiírtabb", és egyes betűket másképp ír.

Rövidítések és irodalomjegyzék

1. Levéltári források

ENML, KJ	Erdélyi Nemzeri Múzeum Levéltára (jelenleg a Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságának kezelésében), Kolozsvár, Kemény József gyűjteménye
MOL	Magyar Országos Levéltár, Budapest
P 658	Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Új rendezés
P 1238	Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Teleki Mihály-gyűjtemény
P 1952	Bethlen család levéltára, Bethlen Miklós és felesége, Rhédey Júlia iratai
R 319	Kisebb családi fondtöredékek 1527–1990
NA, ASG	Nationaal Archief, Archief van de Staten-Generaal, Hága
SA, ATO	Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Thesauriers Ordinaris, Amszterdam

2. Szakirodalom

Alphen

1694 — Alphen, Hyeronimus van: *Schrifmatige verklaring over de woorden des apostels Pauli Heb. XIII: vs. 7,8 […] By gelegentgheid van het […] overlijden van Guilielmus Anslaar*. Amsterdam, 1694.

Asselt

1997 — Asselt, W. J. van: *Johannes Coccejus. Portet van een zeventiende- eeuws theoloog op oude en nieuwe wegen*. Heerenveen, 1997.

Bod

1766 — Bod Péter: *Smirnai Szent Polikárpus, avagy sok keserves háborúságok között magok hivataljokat keresztyéni szorgalmatossággal kegyesen viselő erdélyi református püspököknek históriájok.* [Nagyenyed], 1766.

Bozzay–Ladányi

2007 — Bozzay Réka–Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918.* Budapest, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.)

Bujtás

2004 — Bujtás László Zsigmond: *Balthasar Bekker magyar vonatkozású könyvei és olvasmányai*. In: *Könyv és Könyvtár* 26 (2004) 225–266.

Commelin

1693 — Commelin, Casparus: *Beschryvinge van Amsterdam*. Amsterdam, 1693.

Dézsi
1899 Dézsi Lajos: *Misztótfalusi Kis Miklós*. Budapest, 1899. In: *Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században*. 1–301. (Magyar történeti életrajzok, 33.)

Gaastra
1989 Gaastra, Femme Simon: *Bewind en beleid bij de VOC. De financiële en commerciële beleid van de bewindhebbers*. Zutphen, 1989.

Gömöri
2002 Gömöri György: *Kaposi Juhász Sámuel angliai utazása és későbbi tanári működése*. In: *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára 1802–2002*. Szerk. Deé Nagy Anikó, Sebestyén-Spielmann Mihály, Vakarcs Szilárd. Marosvásárhely, 2002. 523–529.

2005 Gömöri György: *Magyarországi diákok angol és kót egyetemeken 1526–1789*. Budapest, 2005. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 14.)

Haiman
1987 *Tótfalusi Kis Miklós Mentsége.* Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Haiman György. Budapest, 1987.

Herner–Keserű
1985 Herner János–Keserű Bálint: *Adalékok az Amszterdami Biblia sorsához*. In: *Tótfalusi Kis Miklós. Az Amszterdami Biblia kiadásának évfordulója alkalmából Debrecenben 1985. április 2527-én megtartott konferencián elhangzott előadások.* Debrecen, 1985. 92–97.

Jakó
1974 *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közreadja Jakó Zsigmond. Bukarest, 1974.

Jankovics
1981 *Bethlen Mihály útinaplója [1691–1695].* Sajtó alá rendezte és az utószót írta Jankovics József. Budapest, 1981.

Koncz
1886 Koncz József: *Kolozsvári István, gyulafehérvári professor követsége 1684–85-ben biblia-nyomtatás és más politikai ügyekben Németországba, Belgiumba, sat*. In: *Protestáns Közlöny* 16 (1886) 471–472.

Koncz
1887 Koncz József: *Kolozsvári István levelei Teleki Mihályhoz 1–4. (1684–1685).* In: *Protestáns Közlöny* 17 (1887) 152–153., 214–215., 222–223., 231.

Koltay-Kastner
1954 Koltay-Kastner Jenő: *Tótfalusi Kis Miklós coccejanizmusa*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 58 (1954) 284–296.

Lieburg
1996 Lieburg, F. A. van: *Repertorium van Nederlandse hervormde predikanten tot 1816. 1. Predikanten.* Dordrecht, 1996.

Miklós
1919 Miklós, E.: *De houding der Nederlanden in de Hongaarsche geloofsvervolgingen (16741680).* In: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 40 (1919) 10–110.

Molnár
2002 Molnár József: *Misztótfalusi Kis Miklós.* Budapest, 2002.

Nieuwkerk
2009 *De Wisselbank. Van stadsbank tot bank van de wereld*. Redactie en samenstelling Marius van Nieuwkerk. Amsterdam, 2009.

Nienes–Bruggeman
2002 *Archieven van de Friese stadhouders: inventarissen van de archieven van de Friese stadhouders van Willem Lodewijk tot en met Willem V, 1584-1795 door A. P. van Nienes en M. Bruggeman.* Hilversum, 2002.

Noack–Spett
1997 Noack, Lothar–Spett, Jürgen: *Bio-Bibliographien. Brandenburgische Gelehrte der Frühen Neuzeit. Berlin–Cölln 1640–1688.* Berlin, 1997. (Veröffentlichungen zur brandenburgischen Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit)

Pokoly
1904–1905 Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. I–V. Budapest, 1904–1905.

RMK III *Régi Magyar Könyvtár. III. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Első és második rész.* Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Budapest, 1896–1898.

Schutte
1976 Schutte, O.: *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers residerende in het buitenland 1584–1810.* 's-Gravenhage, 1976. (Rijksgeschiedkundige Publicatiën)

Schutte
1983 Schutte, O.: *Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers residerende in Nederland 1584–1810.* 's-Gravenhage, 1983. (Rijksgeschiedkundige Publicatiën)

Sipos
2000 Sipos Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668–1713–(1736).* Kolozsvár, 2000. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 230.)

Sluis
1994 Sluis, Jacob van: *Het omzwaaien van Johannes vander Waeyen. In: Een richtingenstrijd in de Gereformeerde Kerk. Voetianen en coccejanen 1650–1750.* Red. F. G. M. de Broeyer & E. G. E. van der Wall. Zoetermeer, 1994. 95–103.

Szádeczky
1901 Szádeczky Béla: *Erdély visszacsatolásának története a bécsi hadjárattól a gubernium kezdetéig.* In: *Erdélyi Múzeum* 18 (1901) 421–435, 483–509, 563–590

Szilágyi
1894 Szilágyi Sándor: *Az amsterdami biblia történetéhez.* In: *Magyar Könyvszemle* 19 (1894) 378–379.

Thomassen
2009 Thomassen, T. H. P. M.: *Instrumenten van de macht. De Staten-Genaraal en hun archieven.* Amsterdam, 2009. (doktori disszertáció)

R. Várkonyi
1984 R. Várkonyi Ágnes: *Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711.* Budapest, 1984.

V. Windisch
1955 *Bethlen Miklós önéletírása.* I–II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva, az előszót írta Tolnai Gábor. Budapest, 1955. (Magyar Századok)